

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ.

ÍRTA

SIMONYI IVÁN.

MÁSODIK ÉS UTOLSÓ FÜZET

BUDAPEST, 1874.

AIGNER LAJOS.

XI.

A szabad egyház története Belgiumban. Belgium politikai, műveltségi és sociális viszonyai.

Van ország, hol a szabad egyház processusa oly szabályosan, oly kedvező föltételek között folyt le, mintha valamely magasabb hatalom avval experimentumot akart volna tenni.

Ezen ország Belgium. Vannak liberálisok, kik elismerik, hogy a szabad egyházra nem vagyunk érettek, valamint sok másra sem, de kik mindazonáltal azt hiszik, hogy az elválasztás legyen azon cél, melyre törekednünk kell, A kik így vélekednek, siessenek mindenekelőtt a szabad egyház történetét azon országban tanulmányozni, melyben semmiféle külső tényezők által sem zavarva, mint egy mikrokosmusban foly le szemeink ellőtt.

Belgiumban a mezei gazdaszat oly magas fokon áll, hogy az Európának legjobban művelt földét képezi. Van gazdag ipara. Vászón-, gyapot-, pamut-, czukor-termelése stb. stb. virágzó és világhírű. Szén és vastermelése nagyszerű. (A 4,8000,000 lakost számláló Belgiumnak van 193 szénbányája, melyekben 800 gőzgép és 81,678 munkás dolgozik.) Az országot gazdag vasúthálózat és szabályozott folyók szelik át. A tenger 14 órányi kiterjedésre mossa partjait. Culturája régi; a francia szabadság eszméi előbb terjedtek el ott, mint minden egyéb európai országban. Belgium egész Európában a legszabadabb alkotmányának örvend. A szabadság minden biztosítékaival, teljes sajtó-, egyesületi-, vallás- és lelkiismereti szabadsággal bír. A kitűnő katolikus országnak királya protestáns, ez pedig senkit sem zavar, mert a király nem

egyéb, mint végrehajtója a parlamenti majoritás akaratjának. Az állam hivatalosan semmi előnyt, semmi kitűnő állást nem nyújt a kath. egyháznak, az egyház határozatait nem hajtja végre; az egyházi adókat nem exequálja. Ha a püspök valamely lelkészt elmozdít hivatalából, az állam nem nyújtja karját az ellenszegülő lelkész eltávolítására. Az állam sem az egyházi keresztelést, sem az egyházi házasságkötést szükségesnek nem tartja; behozta az obligát czivilházasságot stb. stb.

Ha tehát csak egy porszemnyi igazság volna abban, hogy a szabadság érdekében kívánatos, minél nagyobb függetlenséget nyújtani az egyházaknak, úgy Belgiumban bizonyára minden faktor egyesülve, van arra, hogy ezen elvet legfényesebben megkoronázza. Hacsak egy porszemnyi igazság volna abban, hogy a szabad verseny elve az egyházakra is alkalmazandó s ez a szabadságnak legjobb biztosítója: úgy Belgiumban a felvilágosodás és liberalizmusnak okvetlenül legszebb diadalait kellett volna megünnepelnie. Látni fogjuk, hogy miként áll a dolog. Kern hozok föl egyebet számok- és tényéknél, melyeket annál inkább ajánlok az olvasó figyelmébe, bármennyire vagyok is kénytelen a legrövidebb kivonatra szorítkozni, mert tudomra legalább, a belga liberalizmus és ultramontanizmus összefüggő története nem létezik; míg az ultramontán párt igen jól értette csaknem az összes európai sajtóra befolyást gyakorolni, és a világgal elhitetni, miszerint Belgium minden tekintetben nem egyéb földi paradicsom és a mennyország előcsarnokánál.

Két fejedelem veszítette el Belgiumban trónját. Az egyik II. József, osztrák császár volt, habár csak a francia forradalmi sereg bevonulása szentesítette a nép függetlenségi nyilatkozatát. A másik fejedelem orániai Vilmos, hollandi király volt, ki a párizsi békekötés és a bécsi congressus határozatai folytán Napoleon bukása után vette át az egyesített Holland és Belgium feletti kormányt. Vilmos király, mint a hollandi nép sarja praktikus, mondhatni kereskedői képességgel bíró fejedelem volt. Belgium sok tekintetben neki köszönhető iparának fejlődését. A királynak azonban egy nagy hibája volt a a katolikus clérus szemében. Vilmos református vallása kevésbé bántotta volna a fekete sereget. Hiszen utóda, az any-

nyira populáris Lipót, szintén evangélikus vallású volt, és vele a clérus mégis igen hamar megbarátkozott, hisz őt, a nem katolikust, ezen egyház bajai még kevésbé bántották mint a legközönyösebb katolikust. A clérus haragjának oka az volt, hogy Vilmos az egyház fölötti főfelügyeletet liberális szellemben igyekezett vinni. Nem tűrte, a zárdák szaporodását, megszüntette a püspökök által alakított kis szemináriumokat, a clericusoktól azt követelte, hogy látogassák a világiak által vezetett löweni bölcsészeti facultást; az ellenszegülő papokat megbüntette, az országból kiűzte, mint pl. az elégületlenek egyik fővezérét, a genti érseket, Broglie herceget stb. – Bár Vilmos itt-ott némi erélylyel lépett föl, egész eljárása azon félszesség és habozás bélyegét hordta magán, mely csaknem mindenütt a liberálisok eljárásának főjelleget képezi az ultramontánok fanatikusával szemben. Habozó és ellentmondó eljárásának okai az udvar közelében tartózkodó ultramontánok és jezsuiták titkos barátjai voltak.

Mit használt különben is, ha Vilmos egy pár vigyázatlan, izgató papot kiűzött, új szerzetek szaporodását nem tűrte, ha az országban levő számos barát, ha minden pap egy annál buzgóbb titkos szítója lett az elégületlenségnek. Mit használt, ha a clericusoktól a bölcselmi cursus kimutatását kívánta, ha azokat egyéb neveltetésük a világi hatóság és a liberalismus legkeservesebb ellenségeivé fejlesztette. Mindezekhez még az is járult, hogy Vilmos bőséges okot szolgáltatott az elégületlenségre a liberálisok részéről is. Már magában a két néptörzsben mind nyelv-, mind népjellemre nézve nagy ellentét uralkodik.*) A diplomaták Belgium és Holland egyesítése által védgátot akartak alakítani a francia elem ellen. Ezen értelemben Vilmos a belgákat hollandosítani igyekezett. A dualistikus alkotmány a hollandiaknak adott előnyt. A belgákat állam- és katonaszolgálatban elhanyagolták. Hivatalos nyelvül a hollandi hozatott be Elégületlenségre a gyűlölt mézszárlási és őrlési

*) Belgiumban 2,471.248 flamandi és 1.827,141 vallon lakik. A flamand rémet törzs, nyelve a németnek dialectusa. A vallon nyelv a francziának rontott dialectusa. Az értelmiség francziául beszél, mind a két néptörzs katolikus, míg a hollandi túlnyomólag reformált,

adó, Belgium azon kötelezettsége, az összes államadósság fizetéséhez stb. különben is elég anyagot szolgáltatott.*) A liberálisok a katolikusokkal szövetkeztek. A liberálisok élén De Potter, Nothomb, Van de Weyer, Eogier, az ultrámon tanok élén Broglie érsek állott. A forradalom, mely azon szövetség folytán kitört, Vilmost megfosztotta trónjától. Az ultramontánok egyes kivételekkel már a forradalom alatt is, bölcsen a háttérben tartózkodtak, a liberálisoknak hagyván a majom szerepét az ismert mese szerént. Ha nem sikerül a forradalom, természetesen ezek szolgáltatják a nemzet bűnbakját. Az alkotmány, melynek kidolgozásához a forradalom után fogtak, és mely 1831-ben, február 26-án az agg Surllet le Chokier báró kormányra lépte alkalmával nyert törvényerőt és később a király által esküvel erősítettett meg, tagadhatatlanul szabadelvű volt. Kimondatott benne a teljes egyenlőség, az egyesületi-, gyülekezési-, sajtó-, vallás- és lelkiismereti szabadság. Egyik kiváló jellege volt az egyháznak az államtól való elválasztása, beleértvén a teljes tanszabadságot is. Ámbár Lamennais azon kori föllépése hatalmasan előkészítette volt az egyház függetlenségéhez a kedélyeket, az mégsem ment minden ellentmondás nélkül keresztül. De Potter figyelmeztetett azon ellentmondásra, hogy egy teljesen független intézmény az államtól nyerjen fizetést. Defacoz az elválasztást organisait desorganisationnak nevezte és akképen nyilatkozott, hogy „a világi hatalomnak szintén magában kell foglalni a lelki hatalmat. A polgári törvény mindnyájuk érdekében hozatott, tehát felette áll annak, a mi csak bizonyos számú emberek érdekében vagyon. Deleeuw így szól: „Igaz, hogy az államnak nincsen köze a vallásokhoz, de csak addig, míg azok az eszmék világára szorítkoznak. Az egyház külső szervezetét azonban a világi hatalom befolyásától elvonni, nem jelentene mást, mint összetéveszteni a láthatót a láthatatlannal.” – Bármily világosak voltak is ezen elvek, mindazonáltal eredménytelenül hangzottak el. De Gerlach kijelenté, hogy a modern államok elvét, a repressiót a praeventió

*) A kifejlett alkotmány, a miniszteri felelősség hiánya ez időben nem lehetett komoly oka a forradalomnak, oly időben midőn azt Europa egyetlen állama sem. élvezte, és az egyesült királyság még mindig szabadabb alkotmánynyal bírt, mint Angolországot kivéve Europa összes népei,

helyett az egyházra nézve is kell alkalmazni. Az egyházi függetlenség fő szószólója Nothomb volt. „Valamint a pápa nem elegyedhetik a belga tartományi kormányzók kinevezésébe, úgy a belga kormánynak sincs semmi köze a papi állomások betöltéséhez. Az államnak az egyházhoz nincs több köze, mint a geometriához. A bullákat és pásztorleveleket placet által korlátozni nem szabad; ha ártalmasak, üldözze azt a sajtóbíró-ság.” Megfordítva, midőn a zárdákról volt szó, Secus épen ellenkezőleg azt állította, hogy azokat a közönséges törvények alól ki kell venni, különben jótékony tevékenységüknek nincs meg a szükséges alapja; Abbé Van Combrugge körülbelül kijelentette, hogy a belgák inkább szamarak maradnak, mintsem oly műveltséget fogadjanak el, melyet a világi hatalom erőszakol rajok.

Ilyes, kivétel nélkül teljesen képtelen frázisok kíséretében fecséreltettek el az államnak legfontosabb jogai. Az elválasztás új, és különösen szerencsés találmányként kürtöltetett szét a világba. Csak az ultramontánok láttak kissé tovább, és ha megelégedve dörzsölték kezeiket, legalább tudták, hogy miért történik az. A végzetes uniónak liberálisok és ultramontánok részéről De Potter esett első áldozatul. Ő hű maradt elveihez, ő a lelke és okozója a szabadságnak, a népnek ünnepeltje, most ugyanazon, de már a papok által felbujtogatott nép által üldözve: „le a republikánussal, le a hitetlennel”, Brüsselt elhagyni kénytelenített. Az első minisztérium, melyet Belgium az elválasztás korszakában látott, (Gendebien, Thilemans, Nothomb, Van de Weyer) a doctrinaer minisztérium nevét viselte (I.) 1830. – Ezt már 1834-ben egy katolikus minisztérium követte, (De Theux, Muelenaer) (II.), melyet 1841-ben ismét egy doctrinaer (Lebeaux, Rogier) (III.) váltott föl. Körülbelül ugyanazon menete a dolgoknak ismétlődött mai napig. A doctrinaereket, vagy az úgynevezett coalitionalis minisztereket*)

*) Az agynevezett coalitionalis miniszterek ultramontánok és liberálisok vegyülete, és pedig rendszeren oly módon, hogy a liberálisoknak jut azon szerep, az ultramontánok eljárásához a liberális spanyol falat, és ha szükséges, a bünbakot is képezni. A kath. elnevezés szintén ne zavarja a kevésbbé avatott olvasót. A király lehet protestáns, de egy nem katolikusokból avagy nyilvános atheistákból álló minisztérium Bel-

kath. miniszterek követik. Az ultramontán minisztérium, ha egyedül tartja a kormány rúdját, rendesen nagyon is ki szokta mutatni a foga fehérét, úgy hogy még a jezsuiták által vezetett nép is figyelmessé kezd lenni, mire ezután jónak látják, ismét egy időre legjobb eszközeiket, a doctrinaereket és liberális philistereket tolni az előtérbe, kiknek természetesen viszont nincs egyéb teendőjük, mint a fekete sereg tervéhez és eljárásához szabadelvű spanyol falat képezni. – 1841-ben (IV) és 1843-ban (V) ismét egy úgynevezett coalitionalis minisztériummal találkozunk, élén mind a kétszer a ravasz Nothombbal, melyet, mint mindig hasonló esetben, egy tisztán ultramontán, (De Theux) (VI) követett 1846-ben, miután a doctrinaer Van de Weyer 1845-ben hiába kísérletté meg. az uniót újra megkötni a liberális és ultramontán párt között. 1846-ban július 15-én Brüsszelben 360 kitűnő tagja gyűlt össze a liberális pártnak, hogy egységes eljárásban állapodjanak meg. Az egyezkedés fő pontjai közül kiemeljük a következőket. „A census kibérbítése városokban, a nélkül azonban, hogy egyenlővé tétessék a vidék censusával. Fokonkinti leszállítása a censusnak egész a törvény által követelt 20 franknyi adóminimumig. Megszerzése a választási jognak az értelmiség számára census nélkül. Felszabadítása az alsó papságnak a püspöki önkény alól. Ezen program túlszerénysége eléggé mutatja az ultramontánok országszerte való hatalmát. – Egy oly programot, mely Belgiumban valóban segítséget hozni képes lett volna; a census alábbszállítását a városokban és felemelését a vidéken, a választási jognak megszorítását az olvasni

giumban lehetetlen lenne. A liberálisok természetesen ép oly jó, sőt gyakran még jobb és tisztább katolikusok, mint az ultramontánok. – A katolikus elnevezés Belgiumban vak alárendeltséget jelent a papság alá. Csak a saját zsebek megtöltésére nézve engedtetik szabadság. Az uralkodó szellem Belgiumban olynemű, hogy pl. liberális lapokban a papok bűntényeit vagy az ultrámon tanok részéről elkövetett botrányokat is csak mintegy virágnyelven és legnagyobb vigyázattal szabad közölni. Jellemző különben, hogy mindezek daczára az ultrámon tanok szeretik a világ előtt magukat a liberálisok színében feltüntetni. „A jezsuiták nem egyéb mint agyém, mumus, melylyel a gyermekeket ijeszteni szokás.” Így szólt az ultramontán De Gerlach, így szólt a német birodalmi gyűlésen is Moufang kanonok, így szól minálunk is sok liberális jezsuita.

és írni tudókra nézve, és az államnak az egyház feletti határozott felülvizyázatát, valamint minden felekezeti iskola beszűntetését kellett volna legalább czélul kitűzni. – Ugyanazon időtájban Lüttichben, hol az ünnepjének behozatala szent Julia által, nagy pompával ünnepeltetett, a püspökök -szintén értekeztek a liberalismus részéről fenyegető veszélyek legyőzése tárgyában.

Midőn 1847. és 1848-ban a szabad szellem egész Európában magas lángokra csapott, a papi uralomnak átszolgáltató Belgium is legalább annyira neki melegedett, hogy a liberális párt az országgyűlésen 7-8 szavazat-többséget tudott nyerni, és így doctrinaerek és liberálisokból kevert minisztérium vette át a kormányt (Rogier és Frére Orbán) (VII). Ezen minisztérium Belgium újabb történetében a legjelesebbnek ismertetett el még ellenfelei által is. Egy nemzeti bankot alapított, megszüntette a kisebb iparosok iparadóját, az ujság-bélyeget, számos földművelési és iparosiskolát, minta-műhelyeket és népkönyvtárakat alapított, leszállította a posta vitelbért, szabályozta a középiskolákat, leszállította a hadi budgetet, megkevesbítette az állami kiadásokat. A teljesen elszegényedettek kevesbbé népesebb helyekre telepítette. A minisztérium végre még a legbigottabbak előtt is azáltal állotta ki a tűzpróbát, hogy Belgiumot a forradalomtól teljesen meg tudta óvni; mindazonáltal 1852-ben kénytelen volt helyét a parlamenten kívül álló személyeknek átengedni, (Henri de Brouker) (VIII). Ezen minisztérium alig tűnt ki más, mint Napolen Lajos iránt tanúsított szolgálékúsége által. Törvényt hozott az idegen fejedelmek ellenében elkövetett becsületsértés ellen, Charras ezredes kiutasított az országból stb.

Valamint minden coahtionalis minisztériumokat, úgy a jelenlegit is 1855-ben ismét egy ultramontán követte (De Decker és XI^l. Villains gróf és Nothomb) (IX.). Egy pár próbamutatvány ezen minisztérium eljárásából annál tanulságosabb, mert kitünteti, miként értelmezik a szabad egyház rendszere alatt, a vélemény-, sajtó- és tanszabadságot. De Gerlach megtámadta munkáiban a belga alkotmányt. Azt állította, miszerint a kath. egyház a liberális jogállammal össze nem férhet; az alkotmány elveszi Belgiumnak kath. jellegét stb.

Az ilyen és ezekhez hasonló érdemekért a legfőbb semmisítő-törvényszék elnökévé lett kinevezve.

Egészen különböző sors érte azonban a liberális írókat. Brasseur, a genti állam-egyetem tanára, munkáiban többek közt azt is állította, hogy a tudományok felszabadítását a reformationnak köszönhetjük, hogy a kath. egyház függetlensége a jogállammal össze nem fér. (Tehát azt, a mit De Gerlach ultramontán szempontból állított.) Ezen és ezekhez hasonló liberális állítások folytán természetesen a legdühösebb támadásoknak volt kitéve az ultramontánok részéről. A többi közt a „Bien public”, a genti püspök hivatalos orgánuma egyenesen azt állította, hogy, ha a püspök valamely tanár elmozdítását vallási okból követeli, a miniszterek kötelessége, ezen követelésnek 24 óra alatt engedelmeskedni. Így fogják föl az ultramontánok a tanszabadságot. Lássuk, hogy fogta föl a kormány. – A genti egyetem a kormány intézete, tehát mint ilyen felekezet nélküli volt. Abba természetesen az ultramontánoknak beleszólni legkevésbé sem volt joguk. Bármennyire hihetetlennek látszik is, De Decker annyira lealacsonyodott, hogy Brasseur erkölcsileg egy visszavonó nyilatkozatra, valamint arra bírta, hogy a fenyegetett tanár saját maga folyamodott a természetjogi előadások alóli fölmentetésért. A genti egyetem egy másik tanára Laurent, szintén liberális szellemben írt. – Megjegyzendő, hogy irodalmi tevékenysége nem függött össze előadásaival. Laurent tudniillik a magánjogot adta elő, míg irodalmi munkái a történelemmel, kereszténységgel stb. foglalkoztak. De Decker a rektor által megintette Laurentot, hogy ne merészelje írott munkáiban tartalmazott véleményeit a kathedrára hozni. Laurent jogára és a törvényre támaszkodva, az ilyes eljárás ellen tiltakozott. Miután így nem férhettek hozzája, előadásában kezdtek valami ürügyet keresni. Laurent az előírt szabályzat szerint előadásait egy rövid történelmi bevezetéssel kénytelen volt megkezdeni. Itten természetesen csakhamar rábukkantak olyasvalamire, mi nem jól hangzott a jezsuita füleknek. Pásztorlevelek bocsáttattak ki a szegény tanár ellen. De Decker miniszter egy körrendeletet bocsátott közre, melyben, mint azt maga nyíltan az országgyűlésen bevalotta, tekintettel Laurentre kimondotta, hogy a tanár

tanszabadságának a hallgatók lelkiismereti szabadságával összhangzásban kell lennie. Ezen „fából vaskariká”-féle okoskodásból következtetést vonni, bizvást az olvasóra bízom, az nem jelent egyebet, mint, hogy a tanárnak nem szabad olyasmit mondania, a mi netalán valamely ultramontán hallgatójának kellemetlenül hangzanék.

Így magyarázzák tehát a vélemény-, sajtó- és tanszabadságot a szabad alkotmányos Belgiumban. Ugyanezen minisztérium alatt meg lett szüntetve azon 1849-ben hozott törvény, melynél fogva az érettségi vizsgák vegyes bizottságok előtt folytak volt.

De Theux volt miniszter azzal pártolta ezen törvényjavaslatot, hogy az érettségi vizsga a jezsuiták tanmódorával Össze nem férő. – Ugyanezen minisztérium alatt törvényerőt nyert azon rendszabály is, miszerint egy iskolakönyvnek sem szabad olyasmit tartalmaznia, a mi a vallási tankönyvvel ellentétben volna. Ez tehát oly rendszabály volt, mely szükség esetében utat nyitott arra, hogy a magán, felekezet nélküli és állami iskolákban a fizikát, természettudományt, fiziologiát, geológiát és geognosiát, történelmet, bölcsészetet vagy épen nem, vagy csak úgy legyen szabad tanítani, a mint azt a syllabus és encyklika parancsolja. (Az olvasó talán emlékezni fog, hogy a syllabus elkárhoztatja mindazokat, a kik tagadják, hogy a scholastika a kor követelményeinek és a tudományok fejlődésének teljesen megfelel, Syll. 13. 1864.) A minisztérium azon kívül a legsürgősebb törvényjavaslatokat, mint pl. a büntető törvénykönyv revisióját, az igazságszolgáltatás szervezését, az egyetemi vizsgákat, a czukorjövédéket stb. folyton halasztotta, és megoldatlanul hagyta. Bár az elégületlenség folyton növekedett, mégis az úgynevezett Loy de Couvent, (zárdák törvénye) kellett hozzá, hogy még a vakhitű belga nép türelme is megszűnjék. Arról volt szó, vájjon azon számos, nagyra nőtt, a zárdák és papság kezében levő, jótékony czélokra tett hagyatékok teljesen elvonassanak-e az állam ellenőrzése alól csak a püspök rendelkezése alatt maradván, vagy nem. Ezen törvényjavaslat Frère Orbán lelkes ellenzése daczára az ultramontánok kívánsága szerint fogadtatott el. Erre kitört az általános mozgalom,

a legtöbb városokban, mint Brüssel, Gent, Antwerpen, Mons, Lüttich, Charleroyban, de még az ultramontánok főfészkében, Löwenben is a nép haragja a papság ellen zajos jelenetek- és kihágásokban tört magának utat. Antwerpenben a püspöki palota ablakai tallérdarabokkal dobattak be „Abas la calotte”. „Abas les couvent;” „Vive Frère”, „Vive la gâriche”, (le a csuhákkal, le a zárdákkal, éljen Frère, éljen a balpárt) kiáltásoktól viszhangzott az egész ország. A legközelebbi pótválasztás 1857. október 27-én liberálisok és doctrinaerekből álló vegyes minisztériumot állított a kormányra (Rogier, Frère Orbán) (X.). A most székelő minisztérium törvényjavaslatai közül kiemeljük azt, melynélfogva a szószéken egyes személyek ellen elkövetett becsületsértés a közönséges törvényszékek illetékességéhez tartozik. Az ilyes, teljesen magától értető, épen-ségesen ki nem elégítő, praktikus haszonnal alig bíró törvény létesülésére tehát a liberális pártnak hosszú évek során kellett a legelkeseredettebb harcot vívnia. 1861-ben ismét egy hosszadalmas miniszter-krisisnek voltunk tanúi. Az ultramontánok távozásuk által a parlamentet hosszabb ideig határozatképtelenné tették. A kormányt azonban csakis azért nem nyerték meg, mert a szélső ballal egyesültek és ultra-radikális programot adtak, mely a „Bourgeoisie” ellenszenvét költötte fel, és melyet a király el nem fogadott. 1870-ben ismét ugyanazon maneuvert tették, a szélső ballal szavaztak és így a majoritást és azzal együtt a kormány rúdját sikerült megnyerni. (D'Anethan) (XI.). Ezen minisztérium a hírhedett Langrand du Monceaux, N o t h o m b ezen belső barátja és a katolikus pártnak finantzgenia-jának szédelgései folytán 1871-ben december 7-én kénytelen volt lelépni és egy másik, szinte ultramontán de „tisztá kezek” minisztériuma által lett felváltva (XII). De Decker, volt miniszter, ki szintén be volt ezen perekbe keverve, a jezsuitáknak tett szolgálataiért a limburgi tartomány kormányzójává lett kinevezve.

Vessünk most egy pillantást Belgium egyéb egyházi, műveltségi és socialis viszonyaira.

Alig, hogy ki lett mondva az egyháznak elválasztása, a szerzetesek és apácák száma mesés módon szaporodott. A jezsuiták seregesen vonultak be az országba. 1830-ban, tehát

a „szabad egyház” létesülése előtt, egész Belgiumban 4795 szerzetes és apáca volt, és már ekkor is panaszkodtak a zárdabeliek sokasága miatt. 1851-ben számuk már 15000-en felül nőtt. A mecbelni egyházmegyében 1827-ben 56 zárda volt. 1865-ben e szám már a 140-et meghaladta. Azóta ugyanazon arányban szaporodtak. 1846-ban 779 zárdában 11968 zárdalakót, 1868-ban 1314 zárdában 18126 zárdalakót táplált a szerencsés Belgium. Mai nap már annyira szaporodtak, hogy három községre két zárda jut. Nemsokára minden község egy vagy két zárdát fog bírni. (La Valley. Eevue des deux mondes). A jezsuiták azon kívül mindenütt testvér- és nővér-egyleteket, s legényegyleteket alakítottak.

A kath. iskolákba kizárólag jezsuitákat vagy ezen rendekhez affiliait egyéneket ültettek. Ők terrorizálták az egyházat, és kitűnő gondjuk volt, egyik vagy másik félig liberális mozganatot az egyházban elfojtani. A belga clerusnak nincsen vagyona, az állam fizeti a papokat, az érsektől fogva a legutolsó káplánig. Mindazonáltal azon vagyon, mely felett rendelkeznek, mindenféle adakozások, kegyes adományok és végrendeletek által igen tekintélyes összegre szaporodott,

A forradalom után számos, kitűnően szerkesztett politikai lap keletkezett, de a jezsuita lapokkal, melyek minden lelkészben egy készségees colporteur-re találtak, a versenyt kiállani nem bírták. A papok annyira mentek, hogy ott, a hol az ily eljárásra siker Ígérkezett, a liberális lapnak nemcsak szerkesztőit, hanem még- összes nyomdászemélyzetét is az utolsó kerékajtóig excominunikálták; Azon kávéházakat, korcsmákat, melyekben liberális lap volt található, átok alá vetették, úgy hogy mindazon vendégeik, kik a túlhatalmas papság boszúját magukra vonni nem akarták, kénytelenek voltak kimaradni. Hogy mily nagy volt azoknak száma, arról már más helyen említést tettünk. Voltak esetek, hogy papok liberális lapokat korcsmákban, magánlakásokban, sőt még a levélhordó kezéből is elkobozták. Az elsőrangú szállodákban böjti napokban ímseledelt csak „idegen vagy utazó” cím alatt lehet Kapni. Gazdag és nagy, 25,000-50,000 lakost számláló városokban, mint Brügge, Courtray, St.-Nikolas, Alost-ban nincsen könyvkereskedő, ki szentek életénél, misekönyveknél egyebet eladni meré-

szelne. Mire képesek tehát ily viszonyok között a liberálisok legbuzgóbb törekvéseik mellett is menni? Belgiumban még fenáll azon divat, hogy házas nők több napokra jezsuitazárdába vonulnak, hogy ott egy jezsuita-páter fölügyelete alatt ájtatos gyakorlatoknak szenteljék magukat. Hogy milyenek lehettek néha ezen ájtatos gyakorlatok, képzelhető, ha meggondoljuk, hogy főleg a jezsuiták által jött divatba, a nők meztelen testén történendő nyírfavesszőzések.

Lássuk a műveltségi viszonyokat. A lakosság csak egy %-je látogatja az iskolákat. Egy nagy része, igaz, hogy a kath. egyetekben tanul olvasni és írni. Természetesen politikai és vallási önállóságuk rovására, úgy hogy az újonczoknak körülbelül fele tud írni és olvasni. A belgiumi iskolatanítók fizetése legsilányabb egész Európában. A közkatona valóságos „kis isten” az iskola-mester állásához képest. – Miután még az érettségi vizsgák is megszüntettek, a clérus szabadságában állott, könnyű és alkalmas tantervet hozni be. Minden plébános a kath. iskolák és egyetek ágensévé lett. Azoknak, kik a kath. iskolákat végezték, munka, hivatal, és a clérus sokat mondó protectiója meg lett ígérve, és a ki csak némi képességgel bírt, az előtt fényes pálya nyílt meg. Daczára annak, hogy csak az állami iskolákban volt valódi tudományos képzettség nyerhető, a kath. iskolák virágoztak, míg az állami iskolák ezekkel aránylag üresen állottak. Hisz a püspökök a lelkészeknek egyenesen érdemdíjakat tűztek ki minden egyes tanulóra, kit az államintézetek látogatásáról lebeszélni és a kath. iskolák látogatására bírni képesek voltak. Képzelhetni, mily túlhatalmas a papi befolyás, hol a lakosság túlnyomó része clericális szellemben neveltetik, s a világot, a történelmet, az állam iránti kötelességeit a jezsuiták szemüvegem keresztül nézi, egész eszejárása azon bilincsekben mozog, melyekkel az ügyes jezsuiták oly jól tudják a szabad gondolkodást megölni.

Ezek tehát a tanszabadság gyümölcsei.

Tudjuk, hogy az ultramontánok főserégét a legalsóbb osztályok képezik, azért a clérus nemcsak folytonosan igyekszik a censust leszállítani, de keresi a sociálisták barátságát, A lüttichi sociál-demokratikus egyesület jezsuiták vezetése alatt

állott, Méltán várhatnék tehát hogy Belgiumban legalább a munkás és földművelő sorsa aránylag jobb, mint egyebütt. Méltán hihetnök, hogy legalább a szegények a clérus hatalmas pártolására számíthatnak, az önző „Burgois” és kéréllhetlen tőke ellenében. — Lássuk tehát kissé a munkás osztály állapotát. A földművelő munkás naponkinti keresete nem több 22 centim, azaz $8\frac{4}{5}$ krajczárnál. Egy négy személyből álló iparos munkás család (férj, nő és két megnőtt gyermek) naponkint nem keres többet egy franc és 25 centim., azaz 50 krajczárnál. 1854-ben egy kiló kenyér 53 centimbe ($21\frac{1}{5}$ kr) került. Az egész család tehát naponkint három kenyeret sem képes keresni. Egy kilo rozskenyér 28 centim, azaz $15\frac{1}{5}$ krajczár. Egy kilo burgonya 12 centim ($4\frac{4}{5}$ krajczár). Ezen nyomorú eledel felemészti egy ember napi díját, és nem marad semmi, ruha-, lakás-, és a többi életszükségek fedezésére. Ha azon összeget vesszük kulcsul, melybe a közkatona eltartása kerül az országnak, egy munkás-családnak évenkint 1472 francot és 97 centimet kellene keresnie. Azon összeg szerint, melybe egy matróz kerül, 1027 franc és 57 centimet. Azon összeg szerint, melybe egy fegyencz kerül, 1111 franc 75 centimet, azaz 444 forint 68V5 krajczárt. A szabad belga munkás, ki becsületes marad, becsületesen és szorgalmasan dolgozik, tehát azon silány ellátásra sem képes vergődni, melyben a bebörtönözött gonosztévő részesül. Földművelő munkás van Belgiumban 1,262,000, iparos munkás egy millió. Belgium összes lakosainak száma 4,800,000. Az összes lakosoknak tehát csaknem fele határtalan ínségben, a legmélyebb testi és lelki nyomorban tengődik. Teljesen hív és hivatalos statistikai adatok nyomán Belgiumban minden negyedik ember koldus, azaz, a lakosok negyedrésze a nyilvános állami és községi segélyt kénytelen igénybe venni. Egyetlenegy rősz termés következményei rettentők. Három évi (1845–47.) rősz termés alatt a szó teljes értelmében 42,325 ember éhen halt meg.

Ilyen tehát a népjólét a szabad egyház áldása alatt.

Népjólét és műveltség fő faktorai az erkölcsiségnek. Képzhetni tehát, minő a bűntények statistikája oly országban, hol temérdek a csuha, hol a nép a legmélyebb tudatlanságban él, és a hol a lakosok negyedrésze, bele nem értve a baráto-

kat, koldulni kénytelen. A harminczas években „megtörtént hogy egy apa fiaival együtt egy vén asszonyt felnegyedelt, és elégetett, mert boszorkánynak tartották. Bűnügyi tárgyalások ördögűzők ellen, kik bebarangolják az országot és mindenféleképp csalják a népet, igen gyakoriak. A kis Belgiumban évenként 20-30 halálbüntetés hajtatik végre. Mily szomorú fokmérője ez a bűnügyi statistikának, ha meggondoljuk, hogy az ötször oly nagy Osztrák-magyar birodalomban egy évben alig hozatik 2-3 halálbüntetésnél több. A tenger a belga népnek 14 órányi hosszúságban Pünkirchentől egész Sluisig nyitva áll. A Scheide egyike a leghajózhatóbb folyamoknak. Antwerpen kitűnő kikötővel dicsekedhetik, mindazonáltal Belgiumnak nincsen hajózása. A papok által nevelt nép, különösen az indolens flamandi, nem bír ahhoz a kellő bátorság- és kellő ruganyossággal, bár a nyomor a belga népet inkább utasítaná a tengerre mint bármely mást. Még a halászat sem virul és a kevés halászközségekben a legnagyobb monopólium rendszer uralkodik. Belgium dus köszénbányái egy pár anonim társulat birtokában vannak. Ezek szövetséget kötöttek egymás között, természetesen a közönség és még inkább a munkások rovására. A lapok és a sürgöny időről időre munkás- felkelésekről és azoknak véres elnyomásáról hoznak hírt, pl. nem rég a charleroi és verviers-féle köszén öbölből. Ezen szabadalom, melyet a köszén termelők tetteleg gyakorolnak, oly hatalmas, hogy azt még egy miniszter sem merte megtámadni. Belginn alapos ismerői azt mondják, hogy azon miniszter, kinek ezen monopóliumot megdönteni sikerülne, valóban legyőzhetlennek lenne nevezhető.

Ez tehát áldása a kath. egyházi autonómiának.

Mindezek daczára még újabb időkben is különféle, socialdemokratikus programmokban az egyháznak az államtól való elválasztása szerepelt. A tapasztalatlanok nem tudják, hogy Róma sokkal hatalmasabb szerekkel tartja őket rabszolgaságban, mint azt Európa összes szuronyaival képes volna tenni.

Bármily rettenetes nyomor uralkodik azonban az alsóbb osztályokban, a fölső körökben tudnak magukról gondoskodni. Az egyháznak fejei, a jezsuiták, és a „Gründer” szoros szövet-Bégekben vannak. A „Gründolás” pedig amúgy isten igazában

virágzik, azon különbséggel, hogy míg nálunk minden igazgató tanácsban legalább is egy zsidónak kell ülnie, ott minden vállalatra nézve valamely híres jezsuitabarát pártfogása nélkülözhetetlen. A pénzsák egyéb szeretetre méltó tulajdonságát még a szenteskedést és farizeizmust is egyesíti. A pénzsacszó Belgiumban csuklyát hord és áhítatos szemeket mereszt az égre. Fogue, lüttichi senator, az országgyűlésen a püspököknek nyilvánosan szemükre hányta, hogy valahányszor a lelkek üdvösségéről beszélnek, valamely üzleti érdek rejlik a háttérben. A püspökök a kánonjog ellenére azon papoknak, kik kegyeiket bírják, megengedik hogy kereskedést üzzenek. Különben természetesen az alsó clérus csak rabszolgája püspökének, ki őt kinevezi, elmozdítja, más állomásra átteszti kénye kedve szerint, és mint Friedberg mondja, azon végnélkül nyújtható korlátokon belül, melyeket a kánonjog enged; A lelkészek főteendői tehát, választási korteskedésekben, ügynöki szolgálatokban mindenféle bankok és vállalatok részére, a jezsuita lapok terjesztésében stb. állanak. Mit használ a lelkésznek, ha nem engedelmessé válik, a mire neki az alkotmány tagadhatatlan jogot ad, vagy kilép a papi rendből. Minden ajtó bezáratik előtte. Senkinek sincs kedve egy áldozat kedvéért egy hatalmas párt haragját magára vonni.

Mindezekhez még az is járul, hogy bármennyire igyekeztek is szabatosan keresztülvinni az elválasztást, azt teljes valósággá tenni nem lehetett. Az állam fizeti a papokat. Az állam tehát föntart sajátjából oly intézményt, melyben az államnak legkisebb beleszólása sincsen, még akkor sem, ha pl. az egyház valamely külső hatalommal szövetkezik, és vesztet akarja az országnak. Hogy értelmezi gyakorlatilag a tan- és vélemény szabadságot, volt alkalmunk meggyőződni, ép úgy, mint a zárdák törvényénél láttuk, hogy a torzsalkodások és összeütközések el nem kerülhetők. Azon kérdésre nézve is vita támadt, vajjon megengedhető-e a felebbezés a világi hatósághoz, mely azonban a legfőbb törvényszék által az appell come dabus megengedhetőségnek javára döntetett el – méltán mondja tehát Friedberg, ki oly alaposan tanulmányozta az egyház és állam közti belga köz- és magánjogi viszonyokat: „Az ügyvezet elválasztás valótlanság, és tény, hogy az állam és egy-

ház között szoros összefüggés létezik, valamint az egyház nyilvános, jogilag elismert állást foglal el az államban. Mi nem habozunk kimondani, hogy azon jogoktól nem mondhat le, melyeket jogász és államférfiú a „jura circa sacra” elnevezés alatt ismer, és habár ilyen lemondás történt volna is, azt semmisnek tartjuk miután a jura circa sacra az állam elidegeníthetetlen fenségi jogaihoz tartozik, az állam pedig elidegeníthetlenn jogairól nem modhat le.” – Az elválasztásnak állítólagos főczélja t. i. békét kötni egyház és állam közt, megadni mindenkinek a maga terét, Az eredmény épen az ellenkező, A vita, harcz megörökítettik, és bevitetik a politikába és a társadalmi és nemzeti élet minden rétegeibe, és csaknem mindenhová, a hová épen nem tartozik. Behatol a becsületes mesterember műhelyébe, a kereskedő boltjába, betolakodik a menyasszony és vőlegény titkai közé, fölbontja a családi békét. A harcz pedig eddig legalább az ultramontánok uralmával végződött, 1830-tól fogva 12 minisztériumot láttunk, ezek között csak kettő volt liberális, doctrinal elemekkel keverve. Ezen liberális minisztériumok fenállása két három szavazat többségtől függött.

Az ultramontánok egyszerű távolmaradása határozat képtelenné, tette az ország gyűlést, és megakasztotta az egész alkotmányos gépezetet. A legnélkülözhetlenebb javaslatok egyetlen egy szótöbbséggel tudtak törvénynyé válni. Egy minisztérium de facto csak azért bukott meg, mert egyik minisztértárs hirtelen meghalt, és azon egyetlen szótöbbség, mely fölött a minisztérium rendelkezett, veszendőbe ment. Vájjon mindez jelent-e mást mindaz ultramontánok csaknem föltétlen uralkodását bizonyos alkotmányos formákban?

Fent papi uralom, azzal egyesülve a tőke és tőzsde és háttartalan nyomorúság, tudatlanság, lent: ez a szabad egyház áldása.

Kérdést intézünk nemcsak olvasóinkhoz, de elleneinkhez is. Nem bizonyítja e a belga történet minden lapja eddigi állításainkat?

Hol van a szellemek üdvös versenye, az evangélium és igazság diadala, mely állítólag az állam „non interventíájának”

következése lenne. Az oly igazságok miatt, melyeket máshol a legbuzgóbb katolikusok sem vonakodnak kimondani Belgiumban a legnemesebb férfiak a legnagyobb üldözésnek vannak kitéve. Csak egy dolog marad büntetlenül, az ultramontánok szemtelensége, azoknak követelései és önkénye.

Belgium történetének minden lapja czáfolhatlanul bizonyítja, hogy a kath. egyháznak az államtól való elválasztása nem jelent mást, mind az egyháznak szolgáltatni át a hatalmat és az állam felett való uralmat.

XII.

**A mi az emberiség és egyházra nézve károsnak mutatkozott az állami
protectió volt, de nem az államnak uralma az
egyház fölött.**

Liberális ellenfeleink érveléseiknek egyik fősúlyát kétségtelenül arra fogják fektetni, hogy mi valami államegyház-félet akarunk létesíteni, hogy az állami gyámkodás az egyházak fölött kétségtelenül rossz, hogy az egyház és az emberi tökélyesülés azóta hanyatlottak leginkább, mióta a keresztény vallás államvallássá lett.

Először is jó lesz megjegyezni, hogy a mit mi akarunk, meglehetősen az ellenkezője annak, a mit államegyháznak neveznek.

Mi az államegyház, vagy vallás?

Azon vallás, mely az állam részéről bizonyos előnyökben részesül. Ily értelemben a kath. vallás még mai napig államvallás Magyarországon. A magyar király az 1823. k. 2,77 folytán csak kath. vallású lehet. Az első magyar ember tehát még azon jogot sem élvezheti, melynek akármely civilizált ország legutolsó lakosa örvend, hogy t. i. szabadon követheti lelkiismereti sugallatát. A magyar kath. püspökök az országgyűlésen személyes szavazati joggal bírnak, míg a többi vallásfelekezetek egyike sem.

A mit mi akarunk:

- a) teljes lelkiismereti szabadság;
- b) a vallások teljes egyenlősége;
- c) nem előnyök, hanem bizonyos korlátok a kath. vallás bizonyos veszélyes oldalaira nézve.

„De az állami gyámkodás mégis csak rász,” – így felel liberális ellenfelünk – „valamint tagadhatatlan, hogy épen Constantin óta korszakosodott e] az egyház és akadt meg minden haladás.”

Jó lesz, e tekintetben egy pár félreértést eloszlatni.

A mi rossz az állami protectióban, – abban állott, hogy a világi hatalom az egyháznak poroszlójává lett, a szabad szellem és a más hitűek rovására. De hogy az államnak gyámkodása korlátoló, gátló, vagy ha úgy tetszik nehézkes felülvizyázata, káros lett volna, annak a tények teljesen ellentmondanak. *)

A kinek ezen állítás feltűnőnek látszik, tanulmányozza a kereszténység különböző korszakait, s a protestáns egyházaknak az államokhoz való viszonyait, valamint a világ összes vallásait, és azoknak a világi hatalomhoz való viszonyait.

A mint már jeleztük, a kereszténység történetében három időszakát különböztethetünk meg.

Az első időszak a kereszténység alapításától egész Constantin császárig.

A második Constantin császártól egész VII. Gergely (Hildebrand) pápáig (1085.).

A harmadik VII. Gergelytől mai napig terjed.

Az első időszak az üldözés kora volt, egyszersmind azon idő, melyben Krisztus tana legtisztábban őriztetett meg, és

*) Jó lesz szem előtt tartani, hogy az államgyámság és az államfensőbbség nem egy és ugyanazon dolog. Hogy az államnak az egyház épen úgy alá legyen rendelve, mint minden egyéb egyesület, megdönteti igazság. Azon kérdés, hogy miképen kellend az államnak ezen fensőségi jogot gyakorolnia, a második kérdés. Elismerjük, hogy minden államnak első és fő kötelessége, oly állapotokat valósítani, melyeknek folytán minden praeventiv beavatkozás, minden gyámság szükségtelenné váljék, vagy körülbelül azon analog esetekre szorítkozzék, melyekben az államok a kiskorúak, vagy törvényeket áthágó egyletek ügyeibe avatkoznak. Itt azonban azon eset fordul elő, hogy az állam maga volt az, mely évezredekken át az egyháznak hatalmát nagygyá növesztette, oly nagygyá, hogy az egyház többé nem szorult a világi hatalom segítő kezére. Hogy az állam részéről leendő ignorálás nem elegendő szer az egyház rendkívüli hatalmának paralizálására, sőt ellenkezőleg inkább nevelné, mint gyengítené az egyház hatalmát, azt a jelen mű folytán több ízben kifutattuk.

melyben a kereszténység aránylag leginkább terjedt, Már ezen kor is fényesen meghazudtolja mindazokat, kik a hit tisztaságát csak egy szabadalmazott nagyszerű egyházi apparatus, ezer meg ezer barátok, jezsuiták, vagyon stb. által hiszik biztosítva.

A második időszakban a kereszténység államvallássá lett, de másrészt az egyház a világi hatalomnak a szó teljes értelmében alá volt rendelve. A nyugati egyház teljesen felolvadt az államban. A keletiben, igaz, nemsokára több ízben nyilatkozott a függetlenség utáni törekvés, igaz, hogy egyik másik pápa nagyon is merész hangon beszélt a császárokkal: mindazonáltal az egyház tényleg mégis teljesen az államban állott.*) Csak VII. Gergely pápaságával kezdődött azon harmadik időszak, melyben az egyháznak az államtól való teljes függetlensége és szabadsága, sőt a világi hatalom feletti uralma egészen leplezetlenül lett kimondva, Még Damiáni bíborkok, VII. Gergely

*) Eusebius püspök Constantin császárt egyetemes püspöknek nevezte. A konstantinápolyi zsinat II. Theodosiust mint császári főpapot üdvözölte. A calcedoni zsinat 3-ik czikke Martianus császárt „Pontifex inclitus”-nak nevezi. A római császárok egész Gratianusig a „Pontifex maximus” czimet viselték. Constantinus a majlandi zsinatnak először az Athanasius-féle hitvallás elítélését, későbbben pedig a császár által fogalmazott ariánusi hitvallást octroyálta. Athanasius, Donatus a császárhoz felebbezték hitüket, mint legfőbb fórumhoz. Midőn Donatus a pápai határozatot mindazonáltal megvetette, a szentté avatott Optatius püspök így szól: „Non est respublia in ecclesia, sed ecclesia in republica.” (Az állam nincs az egyházban, hanem az egyház vagyon az államban.) Sőt keresztény püspökök azelőtt még a pogány Aurelianus császárhoz is fordultak Szamosatai Pál ellen. Justinianus az exkommunikáltaknak felebbezést engedett a császárhoz, az állam uralmát élésen hangsúlyozván Hilarius pápa a világi hatalom jogát egyházi ügyekben világos szavakkal elismerte. Nagy Károly a püspökök által mint a papi hivatal részese és Krisztus helytartója üdvözöltetett. A mainzi zsinat, melyet 813-ban Károly hívott össze, őt: „Verae religionis rector”-nak nevezi, és a határozatokhoz azon kérést mellékelte: „Quidquid in eis ementatione dignum reperitur, vestra magnifica inrperialis dignitas jubaat emendare.” Jámbor Lajos kijelentette, hogy az Úristen reá bizta az egyház és az országról való gondoskodást. Isten hagyta meg neki, hogy gyakorolja a felülvigyzatot, vájjon a püspökök és grófok kötelességüket teljesítik-e. Az orleansi zsinat (511) Clodovechnek elismerte azon jogát, melynél fogva engedelmel nélkül senkisé nem nyerheti el a papi szentséget. Eleinte a királyok

barátja, csak az egyházi es világi hatalom egyetértéséről szólt. Tehát csak az egyik kardot teszi az egyház kezébe, míg VIII. Bonifác már egyenesen azt állítja, hogy a világi kard az egyháznak alá vagyon rendelve. Midőn VII. Gergely IV. Henriket oly keményen üldözté, a püspökök kérdést intéztek a pápához, vajjon mi jognál fogva teszi le a királyt, mi jognál fogva oldja fel alattvalóit a hűség esküje alól. A római világban még hagyományos volt a császárok csaknem mindenható hatalma. Ezen fölfogás nagyrészt átment a frank és germán fejedelmek korába is. A mennyiben a fejedelmek kitűnő hatalmat adtak az egyháznak, azt javadalmakkal bőségesen, sőt kiváltságokkal is ellátták, ezt csak azért tették, mert tudták, mily hatalmas eszköz volt ezen korban az egyház állami céljaikra nézve. Clodovech utódai, hasonlóképen a Karolingek, valamint a szász királyok a szó teljes értelmében urai voltak az egyháznak. A püspökök a fejedelmek által lettek kinevezve, kiknek volt gondjuk reá, uralkodó házuknak barátjait és hazafias személyeket ültetni a püspöki székekbe, sőt a püspökök egyenesen állami hivatalnokokká lesznek és a grófokkal egy vonalban állnak. Kötelességek abban áll, egyetértő munkában a királyt szolgálni. Az egyházi exemptio rendszere megtöretik. A zsinatokat a király hívja egybe, ő szentesíti annak határozatait. A zsinatok végre teljesen felolvadnak az országgyűlésekbe, mint az egyház is teljesen államintézeté válik. Midőn I. Ottó Lombardiát meghódította, és a császári móltóságot magának biztosította, a pápai széket is alárendeltségben tudta tartani. Még III. Henrik nevezett ki és mozdított el három pápát. Egész III. Henrik haláláig a pápák egyike sem mert a császár ellen nyíltan kikelni. *) A hatalmas Gergely volt az utolsó pápa, kit székében

csak engedelmeiket adták a püspökválasztásokra, és azokat szentesítették. Később egyenesen maguk nevezték ki a püspököket. A királyok hittak össze a zsinatokat, ők szentesítették annak határozatait. II. Lothár a párizsi zsinat egyik határozatában a következő szavakat: „cum voluntate regia” helyettesítette a következőkkel: „Per Ordinationem principis ordinate”. I. Childebert Pelagius pápától hitvallást követelt. Pelagius 557-ben a király ezen kívánságát teljesítette, azt írván: „Miatán mi az egyház elöljárói, és a pápa is a királynak engedelmességgel tartozunk stb.

*) Gränzen zwischen Staat und Kirche. E. Friedberg. Tübingen. 1872.

a világi hatalom erősített meg. Ugyanazon Henrik, ki Gergely előtt mint bűnbánó esedezett Canossában, a pápát később az angyalvárban ostromolta és gyalázatos módon vitette fogságba.

Vessünk most egy pillantást ezen korra.

Lesz alkalmunk a kereszténység úgynevezett cultur-missióját valódi értékére visszavezetni. Mindazonáltal tagadhatatlan, hogy ezen második kor volt azon egyedüli, melyben a clerus a maga korát műveltségben meghaladta. A kevés iskola, mely áltáljában létezett, a papok és kolostorok műve volt. Igaz, hogy még ezen kornak magasabb műveltségi foka is csak olvasás-, írás-, theologia- és konyhalatinságra szorítkozott. De azon műveltség, mely áltáljában létezett, Olasz- és Görögországot kivéve, a papság birtokában volt. A clerus tehát oly álláspontot foglalt el, melyről a harmadik korszakban mindinkább kezdett alászállni, míg a reformatio után teljesen megfordított viszony állott be. Több kitűnő férfiú ült ezen korban a püspöki székekbe, lépett a pápai trónusra. Nagy Gergely Justin császár pártfogása folytán lett pápává II. Silvester (Gerbert), ezen unikuma egy magas műveltségű és felvilágosodott pápának, ki az arabsoknál nyerte tudományát, III. Otto által emeltetett a pápai méltóságra. A „szabad egykáz” őt bizonyára pápává nem tette volna. Hisz az Ő fizikális eszközeiben, gőzorgonáiban a korabeli clerus és a barátok bűvös szereket láttak, magát a pápát az ördög czinkosának hitték és végre meg is mérgezték.

A cölibátus ezen korban nem tudott meghonosulni az egyházban. A pap még hús volt a mi húsunkból, vér a mi vérünkben. Velünk ment a csatába és velünk együtt vett részt a haza és emberiség érdekeiben.

Bizonyára egy ultramontán sem fogja tagadni, hogy ezen második korszak felülmúlta a későbbieket a vallásos érzület mélységében. Annál inkább méltánylandó tehát ezen szakasznak, jellege hogy daczára a mély vallásosságnak, daczára a kor rendkívüli durvaságának, az eretnek üldözések csaknem ismeretlenek voltak. A negyedik századtól kezdve fél századdal Constantin császár után, egész a 12-ik századig alig tudunk a vallási üldözés egy pár elszigetelt esetei-

ről,*) Scotus Erigena, Gottschalk,**) Batramnus, Radbertus vitái Krisztus valódi jelenléte fölött, bár ezen férfiak tanai itt- ott nagyon is eltávoztak az orthodox tantól, csak a békés tudományos viták jellegét viselték, sőt még akkor is. midőn toursi Berengár a 11-ik században a transsubstantiatio tanát tagadta, nem pontifex, hanem pompifex-nek nevezte a pápát, a római egyházzal azt állította, hogy az nem katolikust hanem a sátán egyháza, sőt kétszeri visszavonása daczára heterodox elveit újra terjesztette volna, IV. Leo és VII. Gergely vele a későbbi korhoz képest csaknem megfoghatatlan szelídséggel bántak. Sem büntetés, sem kiközösítés nem érte őt, ki a „Sain come-i szigeten Tours mellett bántalmatlanul halt meg. Az egyházi atyák szelíd keresztény szelleme, kik az egy Augustinus kivételével minden kényszer ellen fől szólaltak volt még nem halt ki ezen korban.

Beállt azonban nemsokára a szörnyű fordulat.

1096-ban, tehát 11 évvel VII. Gergely halála után, sietett az első, csőcselékből álló kereszties had amiensi Péter vezetése alatt keletnek, melyet a 13-ik század végéig új meg új seregek követtek, hasztalanul törvén meg erejüket az akkori műveltebb izlam bátorságán és kitartásán. 1208-ban állította föl III. Innocenz az inquisitiót. 1209-ben kezdé meg Montfort Simon az albingensek mészárlását. 1209-ben kötelezte a negyedik lateráni zsinat az uralkodókat arra, hogy hatalmuk egész terjedelme, szerint irtassák ki mindazokat kiket az egyház megbélyegzett. III. Innocens bullája átkot és országuk vesztét mondja ki azon fejedelmekre akik ezen parancsot teljesíteni vonakodnának. Eljött azon idő, melyben a szabad gondolkodás és igazhitűek

*) Egy pár eretnek, kiket bűvészet miatt, két vagy három hasonló, kiket Alexius Commenus, néhány más, kiket Franciaországban a 11-dik században, s egy pár katharista szakadár, kiket Kölnben és Olaszországban elégettek, összes, vagy legalább csaknem összes száma azoknak, kik eretnokség miatt sok századon át az Albingensek előtt halálbüntetést szenvedtek, Lásd Hartpole Lecky: A felvilágosodás története Európában.

***) Már az egy Gottschalk elszigetelt esete ki fenytve és zárdába lett zárva, nemcsak hogy nagy feltűnést okozott, hanem a papság nagyobbrésze által túlkeménynek lett kinyilatkoztatva.

üldözése jutányos üzletté vált, midőn XIII. Gergely a szent Bertalan éj után „Te Deum”-okat rendelt, bár azt üzenete a királynak, hogy kevesli az eddigi eljárást. Eljött azon idő, midőn a kor híres theologusai panaszokra fakadtak, ha valamely eretneket csupán felakasztatni és nem elevenen, lassú tűznél megégetni, láttak. Máglyák, vér és jajveszékélés bontotta el egész Európát. A tudománynak még csak nyomait is alig találjuk. Ez volt azon kor, melyben az egyház oly erélyesen küzdött függetlensége mellett, ez volt azon „szabad ságnak” következése, melyet Gergely az egyház számára követelt, és melyet az egyház az államok védő intézkedései daczára is oly gyakran tudott érvényesítenie. Valamint az éj rombolásai hajnalhasadtakra legszörnyűbb színben tűnnek fel, úgy ezen kor sötéttségét is akkor tudjuk legjobban megítélni, midőn azon korra pillantunk, melyben ismét világosság kezdett derengeni Ámbár, a 15. és 16-ik században legszerencsésebb körülmények egyesültek, hogy a világosság diadalra jusson, mégis mily lassan, mily keserves harcok után törhetett a tudomány és józan ész magának utat. Az emberek kénytelenek voltak a mívelődés nagy munkáját ott kezdeni, a hol azt 1500 évvel azelőtt abban hagyták volt. Még jó ideig az összes tudomány abban lelte feladatát, hogy gépszerűleg utána mondja azt, amit Plinius. Strabo, Aristoteles stb. másfél évezred előtt tanítottak. Igaza van Schernek, midőn ezen szavakban tör ki: „A megvetett és üldözött pogány világnak kellett ezen aggkóros és elbutult keresztény világot megifjítani. Ez volt a hellen és romai szellemek legnemesebb boszúja”. – De nagyon csalatkozvánk. ha azt hinnők, hogy a remekirodalom újrábredése ellassikus szellemet is öntött egyszersmind az emberekbe. A tudós világ latinul és görögül szavalt ugyan; de gondolatban, tettben és ízlésben korlátoltság, miserebilitás, meghunyászkodás, természetellenesség, maradt még soká a kornak jellege. A politikai nyomorúság épen a múlt században érte tetőpontját. Másrészt nem tagadhatjuk, a doctrinärek azon okoskodását némileg megzavaró tény, hogy épen ezen politikailag absolut idő volt csirája a tudomány, bölcsészet és irodalom fölvirágzásának, hogy épen ezen kor száműzte a jezsuitákat, látott ismét egy fölvilágosodott pápát, sőt egyenesen azonos volt a francia

és német irodalom, valamint a német zene, művészet virágzásával.

Bár meglepő, de mégis tény. hogy azon tudomány, azon szabad gondolkodás mely nemcsak a bölcsészek észröptét lelkesíté, hanem a gőzerő és villany nagyszerű vívmányait is előkészíté, épen azon védelem árnyékában tudott fejlődni, melyet zsarnokoskodó, de az egyházak irányában fölvilágosodott és erélyes kormányok nyújtottak.

XIII.

Daczára, hogy protestáns országokban az egyház alá volt rendelve az államnak, szabadság és műveltség ott inkább virágzott, mint katolikus államokban. Visszapillantás állam és egyház közt való viszonyra. Egyiptom és a zsidók. Hellas és Róma. Paraguai. Lamaismus. Kereszténység kulturmisziója.

Húzzunk párhuzamot a protestáns és katolikus országok között. Nézzük egyrészt a protestáns Angliát, Skandináviát. Dánországot, éjszaki Németországot és Éj szak-Amerikát, másrészt vessünk egy pillanatot a katolikus Spanyol-, Olasz-, és Franciaországra, Dél- és Közép-Amerikára. A protestáns országokban mindenütt kitűnők az iskolák: a nép kitartó és munkás; a műveltség magas és általánosan el van terjedve; az ipar virágzó. A nemzet független, a politikai szabadság sokkal előbb fejlődött, mint a kath. államokban. Rendszereiét, önkormányzás és jó igazságszolgáltatás csaknem közös jellegei ezen protestáns országoknak.

Mily különböző látványt nyújtanak a déli kath. államok. Olaszország századokig idegen hódítók küzdtere volt. Egységét csakis két idegen nagyhatalom tudta valósítani. Hogy a francia dicsőségben igen sok a külső fény, Napoleon uralkodása, Sedan, és a jelen ultramontán és reactionárius köztársaság eléggé mutatja. Ha mindazonáltal Franciaország helyzete sokkal különb Olasz-, vagy Spanyolországénál, úgy azt sem szabad elfelejtenünk, hogy minden kath. népek között épen a francia nemzet az, mely Rómától való függetlenségét egész a jelen század elejéig legjobban meg tudta őrizni, valamid hogy a francia sajtóságos könnyű népjellem, mondhatni annak frivolitása a vallásnak mély hatást gyakorolni nem enge-

dett. (Buckle tudvalevőleg így nyilatkozik: „a Skótok vallása jobb saját maguknál, míg ellenben a Francziák jobbak vallásuknál.”) Spanyolország a politikai intriguek, papi uralom, hegyesség és folytonos forradalmak tanyája. Mindez annál szomorúbb, mert a katolikus déli népek ép oly lánggal szeretik a szabadságot, mint a protestáns éjszakiak; sőt amott már virágzó műveltség létezett akkor, midőn az éjszaki földet még tócsák és erdők borították. De legfeltűnőbb ellentétet mutat a, protestáns Éjszak-Amerika, szemben Mexikó és a déli államokkal. Hasonló politikai viszonyok között éjszakon pezsgő, viruló élet és ipar; a katolikus délszakon pangás, vagyonos személy bizonytalanság a fő ismertető jelek. Megvalljuk, hogy ezen tények nem hangzanak kellemesen a katolikus emberre nézve; mindazonáltal nem változnak ez által, hogy pl. Montalembert francia pathoszsral így jajdul fel: „ezen különbséget a vallásra visszavinni nem lenne egyéb istenkáromlásnál, a különbség oka a politikai szabadság.” Hiszen joggal kérdezhetjük Montalembert-t, vajjon miként történhetett, hogy éppen csakis ezen protestáns országokban fejlődött a politikai szabadság, míg a katolikus államok a folytonos forradalmak és rendetlenségek hónai. Hogy nem a lutheránus vagy kálvinista istentisztelet, nem Luthernek vagy Kálvinnak az úrvacsora fölötti tanai, nem a, praedestinatio tette a protestáns népeket nagyokká, e tekintetben kétségtelenül egyetértünk az utramon tanokkal.

Vizsgáljuk tehát egészen elfogulatlanul a tulajdonképeni okot.

Az első protestánsok, a mint azt eléggé tudjuk, ép olyan elfogultak és vakhitűek voltak, ép úgy üldözték a szabad gondolkodást, a mások véleményét mint a római egyház.

Tehát itt sem szabad keresnünk a különbség okát.

A protestantismus római uralom elleni oppositíóból keletkezvén, az államhoz való viszonya már eredeténél fogva is egészen különböző lett, Sem a lutheránus, sem a református egyház nem követelte az egyház függetlenségét oly értelemben, mint azt Róma kívánja. Sőt Luther, kinek tannai leginkább terjedtek el az ó világban, a világi hatalom iránti enge-

delmességet és alárendeltséget a legélesebben hangsúlyozta. *) Ő pártolta a jobbágyságot. Mint practikus ember és reális politikus, nem hiába fordult a nemesség és a fejedelmekhez. Hogy reformmunkája veszendőbe ne menjen, a legszenvedélyesebb módon tört ki a pörlázadás ellen. Tudjuk, hogy a reformatio csak ott tudott győzni, hol maga a világi hatalom is hozzá csatlakozott. Mindezeknek következtében a protestáns vallás Angliában, Skandináviában, Dánországban és a protestáns német államokban egészen az állam alá lett rendelve. A fejedelmek mohón kaptak Luther tanain. Csaknem közvetlenül követte a reformatiót a politikai absolutismus ideje, megszűn-
vén mindinkább még azon ellentállás is, melyet egy bátor és önálló nemesség legalább saját kasztjának javáért a fejedelmek önkénye ellen gyakorolt, úgyannyira, hogy a protestáns Frank Sebestyén már 1534-ben a következőket írhatta: „Azelőtt a pápaságban sokkal inkább meg lehetett a fejedelmek és urak gonoszságát büntetni; most mindenki udvarolni köteles; a ki nem teszi, lázadónak neveztetik. Könyörülj Istenem.”

Íme ismét egy tény előtt állunk, mely a doctrinaerek minden okoskodását halomra dönteni képes. Minden kormány már természeténél fogva reactionárius. Itten tehát két reactionarius főhatalom nemcsak szorosán szövetkezve működik, hanem az egyik szigorúan alárendeltje a másiknak. Ha tehát az egyháznak az államtól való elválasztása helyes tan, úgy okvetlen annak kellett volna bekövetkeznie, hogy ott, a hol az egyház az államnak alá volt rendelve, – a politikai és szellemi reakciónak megörökítve, a selfgovernment- (önkormány-

*) Szolgáljon erre pár példa. „Dass 2 und 5 gleich 7 sind.” predikálta Luther, „das kannst du fassen mit der Vernunft: wenn aber die Obrigkeit sagt: 2 und 5 sind 8. so musst du's glauben wider dein Wissen; und dein Fühlen.” A törökök elleni tábori prédikációban meginti azokat, kik netalán török fogságba esnének, hogy híven és szorgalmasan viseljék rabszolgaságukat és önszabadításukra ne tegyenek semmi kísérletet. Mas helyen így szól: „Ein Christ ist ganz und gar passivus, der nur leidet.... „Der Christ muss sich, ohne den geringsten Widerstand zu versuchen, geduldig schinden und drücken lassen. Weltliche Dinge geben ihn nicht an, er lässt vielmehr rauben, nehmen, drücken, schinden, schaben, pressen und toben, wer da will, denn er ist ein Märtyrer auf Erden.” s. a. t.

zat), tudomány-, és ezekkel együtt a polgárosodás- és haladásnak végképen eltemetve, és azon országoknak az ázsiai birodalmak jelen sorsára kárhóztatva kellett volna lenniök; míg megfordítva, a szellem szabad versenyének, szabadságnak és rendnek csakis a katolikus országokban, és jelesen ott, hol az egyház minél nagyobb függetlenségnek örvendett, kellett volna alapot találnia.

Teljesen az ellenkező történt.

Lássuk ennek okait.

Minden kormány természeténél fogva hajlandó magát és intézkedéseit a legjobbnak tartani. Mindazonáltal a világi kormányok a kornak befolyásától el nem zárkozhatnak. A haladás és műveltség a világi kormányok érdekeivel nagyon is szorosan összefügg. A legabszolútabb kormány is inkább fogja látni, hogy népe gazdagszik, mint az ellenkezőt. Ha másért nem, hát már csak azért is, hogy több adót fizethessen. A nemzet gazdagsága pedig nélkülözhetetlenül föltételez ipart, kereskedést, műveltséget, és intelligenciát. Bármennyire szorítaná is, például, valamely absolut kormány a tantervet a tisztán reális tantárgyakra, és ezeknek alapjára, a természettanra, már ezekben is elég műveltségi tőke rejlik. Bármennyire iparkodnék is egy kormány népét csupán iparosokká, kereskedőkké nevelni, az ipar és kereskedés már magukban bizonyos leleményességet és ismereteket tételeznek fel. A legabszolútabb kormánynak is egészséges, derék és bátor katonákra van szüksége, tehát elsatnyult, beteg és gyáva népet nem fog kedvelni. Minden világi kormány tehát már saját érdekében hajlandó lesz azon elveket követni, melyek az egészségügyi, halálozási és erkölcsi statistika folytán, a jólét és virágzás nélkülözhetetlen föltételeiként ismertettek el.

Másképen a dolog az úgynevezett egyházi hatalom részéről.

Az egyháznak vagyona, önkéntes adakozás, ájtatos adományokból áll. Az egyház pénzforrása az emberek égi üdv-szerek utáni kívánságából csergedez. Mennél nagyobb a szerencsétlenség és a baj, annál inkább hajlandó az ember egy kívül álló hatalomtól segílyt várni. Mennél csekélyebb a műveltség, annál korlátoltabbak a vallási fogalmak is, annál

inkább hajlandó lesz a nép a magasabb hatalomnak áldozatokat hozni, annál inkább lesz hajlandó papjai iránt föltétlen tisztelettel viseltetni. Tehát sem műveltség, sem gazdagság, sem erélyes és egészséges népjellem nincsen érdekében a hierarchiának, miután ezen „trias” egyenesen a papi uralom halálát jelenti. Ezen szavakkal természetesen korántsem akarom állítani, hogy egy pap sem lelné másban örömét, mint a nép elszegényedésében, elkorcsosulásában, – Isten mentsen! – Ők mindazonáltal legjobb szándékaik mellet is öntudatlan eszközei a fönt jelzett általános törvénynek.

Igaz, hogy ott, hol a protestáns egyház üldözés tárgya volt, mint például Magyarországon, legalább belügyeit meglehetősen függetlenül rendezte. Igaz, hogy a reformátusok egyebütt is az őskeresztény elvekhez térvén vissza, demokratikus alapokra igyekeztek egyházaikat szervezni, ámbár egyházközségeikben csaknem mindenütt a világi hatalomnak is sok beleszólása maradt. De ezen többé kevésbé demokratikus szervezetet is elfogulatlanul kell bírálni. A magyarországi protestánsok üldözött és később legalább n e m jó szemmel nézett osztályt képeztek az országban. Már maga ezen mostoha állásuk gátot vetett netaláni hatalomra való törekvésük ellen – és elegendő okot nyújtott nekik egyházukban a tisztán lelki dolgokra szorítkozni. Ezen mostoha állásuk szülte egyrészt a közmondásos kálomista állhatatosságot, ugyanaz volt okozója a mind a két protestáns felekezetben szintén közmondássá vált, visszartartó, higgadt és számító modornak. Nagyon is különböző dolog tehát, vájjon egy elnyomott hitfelekezôt, vagy egy oly egyház élvezi az autonómiát, mely századoktól fogva az első helyet foglalta el az államban. Ott, hol a református egyház valóban nagyobb függetlenségben de egyszersmind kitünô állásban részesült. az orthodoxia és vakhitiség leghatalmasabban ütötte föl fejét, mint például, Hollandban, Sehweizban. Genf volt a „kálomista Róma.” Ezen köztársaság és demokratikusan szervezett egyház a legnagyobb zsarnokságot gyakorolta a lelkiismereten, a családi élet szentélyén. Ezen köztársaság volt az, mely az átutazó spanyol Servetus nevű orvost lassú tűznél halálra kínoztta, mert tagadta volt a szentháromságot. Jellemző azon tény is, hogy Franciaországban, Schweiz-

ban, és Hollandiában szintén az orthodox protestáns papi párt szószólója a teljes egyházi függetlenségnek, míg a liberálisok az államhoz kíváncsoznak csatlakozni. A demokratikus külső egyházszervezet csak akkor képez biztosítékot a hierarchia és reakció ellenében, ha a vallásnak mintegy elválaszthatatlan főrészt képezi, és ha megvannak a factorok arranézeve is hogy a hívek a demokratikus egyházszervezetet a jövőben is folyton megőrizni képesek. Ott, hol a főérek máshová fordul, mint például a mormonoknál, a köztársaság és demokratikus egyházszervezet nem óvszer a hierarchia ellen. Azért fölötte téves azok föltevése, kik a kath. hierarchia túlkapásai ellenében elegendőnek hiszik, ha a hívek maguk rendezik külső egyházi ügyeiket, maguk választják papjaikat. Amerikában a katolikusok, daczára, hogy maguk intézik külső egyházi intézeteiket, vallási dolgaikban egy cséppel sem szabadabb elvűek, mint minálunk. Ha véletlenül Magyarország protestánsai egy különös papi rendben hisznek, sem az államtól való függetlenség, sem a községek önkormányzata nem menti meg őket a hierarchia káros oldalaitól: hiszen épen a legdemokratikusabb egyházi alkotmányból, tudniillik, az Ős kereszténységből fejlődött a leghatalmasabb hierarchia, és pedig korántsem, mint némelyek hiszik, az állam közbenjárása folytán, hanem magából az egyházból. Magából az egyházból fejlődött a episcopalis rendszer, mely nem volt egyéb, mint lépcsője a papális rendszernek. Az akkori kor-szellem, mely elfordulva az élet-, a természet- és valóságtól, egyoldalúan, földön túli speculációban kereste minden üdvét, a hierarchia fejlődésére némileg maga szolgáltatva az anyagot.

Fent jelzett elvünket, hogy tudniillik bármely világi kormány közelebb áll az összakarathoz, míg a papi uralom az emberiség érdekeivel ellentétben áll, megerősítik az összes világtörténet, a világnak összes vallásai kivétel nélkül.

Sehol, de sehol sem találunk arra nézve példát, miszerint kívánatos lenne, hogy az egyház különváljék az államtól. Azon két nép, melynek műveltséget méltán tartjuk oly magasnak, hogy csakis azon tanrendszert nevezzük humanistikusnak, azaz, emberhez méltónak a szó nemesebb értelmében

mely nyelveik tanulmányozására helyez fősúlyt, a heilen és római nép az egyháznak az államtól való különválasztását nem ismerte. Nagy mérvben kifejelett lelkiismereti és gondolat szabadság mellett az egyház csak mint az államnak egyik eszköze jelentkezik. A római császár egyersmind főpapi címet viselt. Két népet ismerünk, melynél a papság a mienkkel teljesen ellenkező szerepet vitt: Egyiptomban és az ókori zsidóknál. Az egyiptomi papság oly magas műveltség birtokában volt, hogy az összes művelt világ vallásaira és tudományaira, sőt még a jelenlegi kath. istentiszteletre is irányadó volt. *) A világ összes tudósai az egyiptomi papokhoz siettek, hogy tudományukból elsajátítsanak valamit, sőt mi több, az egyiptomi papság egy tisztább, a népvallástól Különböző titkos vallással birt. Es mégis, nevezhetjük-e az egyiptomi népet boldognak? Míg a tudományyal együtt hatalom és gazdagság is egyes kasztok kezében volt, a tulajdonképeni nép legnagyobb önkénynek volt kitéve, rabszolgaságban és tudatlanságban élt. Mily mély műveltségi, erkölcsi, politikai és sociális fokon állott az a heilen és romai néphez hasonlítva? A mint Buckle kimutatta, már azon körülmény, hogy százezerek áldozták életüket, nemzedékeken át teljesen haszontalon, egyesek képzelt érdekében levő óriási, épületekre – mutatja mily fokon állhatott az egyiptomi nép. Az ókori zsidóknál, kiknek monotheistikus tana az egyiptomi papok titkos vallásából vette eredetét, szintén a papság volt a haladó, a felvilágosodott párt a conservatív és bálványimádásra hajló néppel szemben. Bizonyára senkisé fogja állítani, hogy a zsidó népjellemben hiányzanak az életrevalóság, a leleményesség factorai. Mégis ezen népnek addig, míg papuralom alatt állott, nem volt sem tudománya, sem ipara, sem kereskedése. Törvényei azt a más népekkel való közlekedéstől eltiltották. Az annyira dicsért, de építészeti szempontból szegényes, egyenetlen oszlopocskákkal díszített Salamon templomát phonikiai mesterembereknek kellett építeniök.

*) A vörös és fehér színek az éjjeli és nappali Osir színei. A püspöksüveg Apis szarvai. A csengetyű Isis csengetyűje. A tonsura, a ragyogó napisten, Osir, képe. A térdelés, a bókok, az osir-bíró pásztor botja, a füstölések, a responsóriák a misemondó-ruha a nadrágtalan sémitek ruhája s. a. t. mind egyptomi eredetűek.

Még egy időtájban volt a papság a műveltség vivője, az őket környező néppel szemben: a középkorban. Hogy mi volt az eredmény, eléggé tudjuk. A miről annyit beszélnek, a kereszténység úgynevezett culturmissiojáról, szintén azon tanok egyike, melylyel a világ századokon át átmította önmagát.

Ne értesünk e tekintetben félre.

Krisztus elvei oly dicső eszményt képeznek, melynek megoldásán még mai nap is hiába fáradoznak a pártok, államférfiak, és tudósok. Ezen elvek valósítását csakis a jövőtől várjuk. Habár részben oly faktoroktól, melyektől sokan azt talán legkevésbé várták volna. Ily értelemben tehát beszélhetnek a keresztény elvek culturmissiojáról azok, kiknek társadalmi életére a keresztény elvek többé kevésbé, directe vagy indirecte jótékony befolyással voltak, mint az amerikai puritán államok, sőt áltájjában a protestánsok.

Azon intézmény azonban, melyet a középkorban kereszténységnek neveztek, nem volt a tökelyesbülés faktora. Először mert az nem volt keresztény; a monotheismus helyett, megnepesítette a menyországot három Istennel, Istenanyával, angyalokkal, szentekkel; az egyenlőség helyett a társadalmi rangfokozatot, még egy pár új speciessel gazdagította. Másodsor mert még távolról sem nevezhetjük ezen kereszténységet oly értelemben civilizáló faktornak mint, például az egyiptomi, görög-római műveltség hatásáról az emberi nemre szólunk. A kereszténység a római birodalmak erkölcsi süllyedését, egy lépéssel sem bírta fentartani. Habár a clérus a középkorban Görög- és Olaszországot kivéve műveltebb volt is mint a nép, az ő műveltsége az ó remek műveltségnek még csak foszlányait sem képezte, és az emberi tökelyesbülés lépcsőzetén nem haladás, hanem ezred évre nyúló visszaesés volt. De még oly értelemben sem szólhatunk a keresztény műveltségről, mit pl. az arabsokéről. A spanyol félsziget meghódítása után az arabok nemcsak az oclassikus műveltséget bírták, hanem annak egy részét, tudniillik a mathesist és természettudományokat, valamint az ipart még tovább is fejlesztették. A keresztény világban, a mint tudjuk, nem a clerus és azoknak hívei. ha-

nem ellenkezőleg azoknak ellenlábasai, a reformatio előkészítői, tudniillik a humanisták voltak a remek műveltség újra fölélesztői.

Szóljunk a délamerikai paraguai köztársaságról, mely 1608-tól egész 1768-ig kizárólag jezsuiták kormány alatt állott.

Avagy szóljunk a Lamaismusról ezen hierarchikus ki-növéséről Szakjamuni (Budha) tiszta vallásának? Utaljunk a Lamaismust váltó népek, a mongolok, kalmukkok és Tübet lakóinak, erélyes életre való népjelleméről, magas műveltségéről stb.?

Bármerre tekintünk , mióta história létezik , bármely népnek tanulmányozzuk viszonyait: egyházaihoz papjaihoz, mindig a következő eredményre jutunk:

A mi a haladásra nézve károsnak mutatkozott, az az állami protectió volt, mely szerint az állam bizonyos egyházakat kegyenczeiül karolt fel s előnyökben részesített; a világi karhatalom, melylyel az állam az egyik egyháznak tanait, avagy azoknak bizonyos részét a más vallásúak, máskép vélekedők és a szabad szellem kárára védelmezte. A beavatkozás ezen nemétől eltekintve, az állam felülvigyázó, korlátozó, sőt gyámkodó hatalma nem bizonyult be károsnak.

Épen azon népeknél, melyeknél az egyház az állammal szoros kapcsolatban állott, és a világi hatalomnak alá volt rendelve, sokkal inkább fejlődött jólét, politikai érettség és műveltség, mint azon népeknél, melyeknél az egyház bizonyos függetlenséget tudott megóvni.

A tapasztalat teljesen ellentmond azon elméletnek, mintha a szabadság érdekében kívánatos volna, hogy az egyházak az államtól mennél függetlenebbek legyenek. Az ellenkezőt csakis azon doctrinarismus állíthatja, mely a kályha megöl vonja következtetéseit, mely elvekkkel és liberális frázisokkal akarja megmenteni a világot a nélkül, hogy az életet megkérdézné, a nélkül, hogy elveire nézve a tényeket számba venné.

XIV.

Deák Ferencz programja, Éjszakamerika inkább áll confessionális alapon mint a modern jogállam.

Deák Ferencz 1873-iki június 28-án az országgyűlésen tartott híres beszédében sem az „államnak az egyháztól való elválasztása sem” a „szabad egyház” elő nem fordul. Deák Ferencz így nyilatkozik; „En azt tartom, hogy e viszonyokat illetőleg a művelt világon két egymástól nevezetesen eltérő rendszer uralkodik; az egyik az amerikai, a másik az európai. – Az éjszakamerikai államok törvényhozása – nem mindjárt az állam első alakulásakor, de csakhamar utána – azon elvből indult ki, hogy az állam a cultusok dolgába minél kevesebbet avatkozzék. Körülbelül, csekély módosítással úgy tekintette a cultusokat is a státussal szemben, mint associatiókat, és valamint minden associations úgy a cultusokra nézve is, ha azoknak tanai, vagy eljárása a státusra veszélyesek voltak, az ellen felszólalt, fellépett, minden más egyebekben pedig szabad kezet engedett nekik” ..... „Az én nézetem – a magam elvéről szólok – az, hogy a két rendszer között jobbnak észszerűbbnek és czélszerűbbnek tekintem, az amerikaiat ... De ha ezt egyszerre el nem érhetem, azt a czélt mindig szem előtt tartom: és minden lépést, mely a felé vezet, pártolok, de nem pártolok semmi oly lépést, a mely attól eltávolít.” ....

Deák Ferencznél magától érthető dolog, hogy általános irányadó programban, minden szó a legérettebb megfontolás eredménye.

De más részt az is a dolog természetében rejlik, hogy általános program, mely a részletekre és eszközökre

nézve talán nem is akar praeoccupálni, különféle módon szokott értelmeztetni.

A programnak egyik értelmezése tagadhatatlanul előnyös az ultramontánok részére. Igaz, hogy ők Deák programját hevesen megtámadták; kígyót-békat kiáltottak a civilházasság ellen, az ellen, hogy Magyarország túl akar tenni katolikus jellegén stb. De ezen támadások nem voltak egyebek, mint az általunk több ízben jelzett nehéz löveg, a soha fel nem adott végső pretenziók, az ultramontánok azon ismert taktikája, melynélfogva mindig a legmagasabb hangon kezdik, és semmit sem hagynak kísérletlenül. A magyar ultramontánok igen jól tudják, hogy hazánkban a kath. egyház nem lehet többé kizárólagos államvallás. Ok igen jól tudják, hogy még ha az iskola, házasság, teljesen elvétetik is kezeikből, az állam hatalma alóli minden emancipatio kizárólagosan az ő malmukra hajtja a vizet, Az ultramontánoknak, már a mint ők, és velük együtt sok más fogja értelmezni Deák F e r e n c z s z a v a i t, teljes okuk vagyon Deák programja iránt a legnagyobb köszönettel lenni. Az ügyesebbek és műveltebbek közülök ezt át is látják és újabb időben bizonyítani kezdik, hogy az amerikai rendszer, ha nem is épen ideál, de mégis korántsem oly rossz, mint a minőnek látszik. *)

De van a programnak egy másik valódi és nagy horderejű értelme, melyről a hírlapolvasó és nem olvasó úgynevezett „n a g y töm e g” még csak fogalommal sem bír.

Országszerte azon nézet uralkodik, hogy Amerikában, a hol „minden” szabad, az állam és egyház között semmi összefüggés nincs és nem is volt; hogy az amerikai ember, mint az állami t á r s a d a l o m tagja, vallással sem nem törődött sem nem törődik; hogy ottan minden egyház teljesen szabadon és korlátlanul fejlődhetik, szervezkedhetik, tehet szert vagyonra egy szóval, tehet a mit akar.

Hogy az ilyen viszony az ultramontánok eldorádója lenne, azt szívesen elhiszszük.

*) Lásd a Pozsonyban megjelenő „Der Katholik” 1873. okt. 288., 240. és 241. számát: „Liberale Begriffsverwirrungen” a tudományos báró Vogelsang ügyes tollából.

A dolog azonban egészen másképen vagyon. Az egyház Amerikában mai nap sincs elválasztva az államtól, sőt Amerika határozottan sokkal inkább áll *confessionális* alapon, mint a *modern jogállam*.

Mi itten természetesen csak egy pár főjelenségek fölsorolására szorítkozunk, bár elégségesek a viszony fölismerésére.

Minden vallási egyesület csak az úgynevezett *incorporate*, vagy külön törvény által válik jogi személylyé. Az *incorporatio* azon törvényes cselekedet, mely által vallásos egyesület a jogi személy természetét, azaz, testületi jogokat nyer. Az *incorporatio* két részből áll. Az egyik azon vallási elveknek megállapítása, melyek az egyesület céljában fekszenek; a másik az egyesület mintegy oekonomikus részét teszi. Az egyházi testületek egyik tekintetben sem szabadok, hanem határozott korlátoknak vetvék alá. Vermont, Massachusetts, New-York törvényhozásai föntartották a jogot, valamely *incorporatiót* visszavetni vagy módosítani. Georgiában egy *incorporate* csak 14 évig érvényes és ez idő elteltével mindannyiszor megújítandó. New-York-és Pensylvaniában az *incorporate* csak amerikai állampolgároknak van megengedve. A *congressus* maga, Columbia és a „territóriumon” kívül, (melyek egyenesen a *congressus* hatósága alatt állanak,) csak oly *corporatiókat* alakíthat, melyek az unió céljait előmozdítani alkalmasak. Több államban, pl. Connecticutban csak 1866-ban (VII. czim. IV. fej. 202. 203-§.) New-Yerseyben 1860-ban (XXI) mondatott ki törvényesen, hogy az *incorporatiókra* vonatkozó szabályrendeletek a zsidókra nézve is érvényesek. Viseousinban kétes, vajjon az *incorporatio* joga érvényes-e egy nem keresztény *denomination* *) nézve.

A legtöbb amerikai államokban az egyházvagyon, valamint annak jövedelmeire nézve szorosán meg van jelölve, és meglehetősen szűken van szabva a határ: pl. New-Yorkban a református hollandi egyház tiszta jövedelme nem lehet több 9000 dollárnál, Albaniban 10,000 dollárnál. A presbyteriánus és protestáns episcopális egynázak, jövedelme New-Yorkban 6000 dollárnál, Maineban egy plébánia jövedelme 3000 dollárnál;

*) Denomináció az egyén vallásfelekezetek neve Amerikában.

egy quaker meetingé 5000 dollárnál: Massachusettsben egy methodista község vagy egy quaker meeting évi jövedelme 400 dollárnál több nem lehet stb. stb. A szent szívhez címzett nőegylet New-Yorkban (of the Sacred Heart.) évi jövedelme 5000 dollárra van szorítva, míg számos protestáns egyetek. missió-házak 10–20,000 dollárnyi jövedelemmel bírhatnak.

Az egyházi felügyelő személyekre nézve (Trustee) egy maximum és egy minimum van határozva. Több államtörvény azt határozza, hogy a Trusteek vagy mind, vagy legalább többségük laikusokból álljanak. New-York államban az egyházi vagyon kezelői minden harmadik évben a fekvő és ingó vagyonról a törvényszéknek leltárt kötelesek benyújtani. Csaknem minden amerikai államban a végrendelkezési jog egyházak- s vallási célokra nézve fölötte meg van szorítva Virginiában vallási célokra szánt hagyatékok teljesen megtiltvák. Delawareban egyházi testületre történendő átruházások semmiesek, ha az átruházási okmányok nem keltek legalább az átruházó halála előtt egy évvel és ha az átruházás nem lett visszavonhatlanul végrehajtva és bekebelezve. Csaknem minden állam törvényhozása gondoskodik, hogy a világiaknak túlnyomó befolyás biztosíttassék az egyház vagyon kezelésében.

A déli államokkal folyt háború bevégezte után Missouri-ban a lelkészi hivatal gyakorlata és betöltése, ép úgy az újonnan alkalmazandó, mint a már hivatalban levő papokra nézve egy eskü letételétől tétetett függővé, melyben az esküvőnek fogadnia kellett, hogy „sem szóval, sem tettel nem csatlakozott az egyesült államok belső vagy külső ellenségeihez, nem nyilvánított azon kívánságot, hogy az ily ellenségek az egyesült államok felett győzedelmeskedjenek, nem nyilvánította rokonszenvét a forradalommal sohasem támogatott valamely, az egyesület loyális egyénisége ellen vitt guerilla háborúba elegyedett személyt,” a ki bármely egyházi funkciót teljesített, a nélkül, hogy ezen esküt letette volna, pénzbírság és börtönnel, a ki pedig valótlan dolgokat esküdött volna, arra az esküszegés büntetése várt. Ezen rendszabály tehát sokkal szigorúbb volt, mint azon eskü, melyet a püspökök Magyarországon és egyébütt letenni köteleztettek.

Pensylvániában a törvény azt rendeli, hogy gyámnoknak

vagy tanoncznak (mester-inasnak) saját vallásabeli gyámatya vagy mester adassék.

A vasárnap ünnepléséről szóló törvények az egyesült államokban oly szigoruk, hogy az európai viszonyokhoz szokott continens lakóinak alig fog hihetőnek látszani. Connecticutban a törvény vasárnap tilt minden játékot, minden mulatságot és vigalmakat, az utazást, marhák hajtását, a fuvarozást, minden világi munkát és üzletet. kivéven a szükség által parancsolt munkát, pl. vízáradás, tűz, vagy egyéb veszély esetében, vagy a felebaráti szeretet által parancsolt munkát. (Pl. beteglátogatást, vagy azoknak kórházba való szállítását). A törvény tiltja a hangverseny, tánczvigalom. vagy más nyilvános vigalom látogatását. Rendes fuvarozás vagy bérkocsizásért a tulajdonos vagy kocsis, valamint az is, ki kocsija által utazásra alkalmat adott, 20 dollárral büntettetik. Bármely magányperbeli cselekvény, mely vasárnap történt, érvénytelen. A gyakorlat odáig megy, hogy egy vasárnap kiállított váltót semmisnek nyilvánít, hogy a tanoncot feljogosítja, a vasárnapi munkáért a szerződéstől visszalépni. Hasonlók Pensylvania törvényei. Tiltatik a szeszes italok eladása, a korcsmázás, a sörházak és szállodákban való lakmározás, újságoknak az utcán való árulása. Ohio államban ur napján tiltva van szeszes italokat eladni, kivéven utazók számára, tiltva a játék, lárma, veszekedés, vadászat, halászat és munka. Hasonló a virginiai törvény. 1869-ben úr napján a közlekedést 124 vasúti társaság teljesen beszüntette, 29 azt jelentékenyen korlátolta. *) A delawarei valamint a Hudsons-társaság csatornáin a közlekedés vasárnap teljesen szünetel.

Nemcsak az egyes törvényhozások hanem a köztársaság elnöke részéről is gyakran rendeltetnek böjt-, gyász- és hálánapok. Midőn Johnson elnök örömnapot rendelt még a legyőzött déli államokban is, a boltok be voltak zárva, habár ottan egyházi gyülekezetek nem tartattak.

Az egyházi istenszolgálat, nem kevésbé az Amerikában divatozó mezei istenszolgálatok a hatóság oltalma alatt állanak,

*) Lásd. Leopold Kist „Amerikanisches” Main“, 1871. Küttimämi „Kirche und Staat”.

ki utóbbiaknál történő élelmi szerek eladásához sat. hatósági engedély kell. A világi hatalom törvény szerint örökös denomináció. istenszolgálatának háborítlansága fölött. A congressus gyűlései imádsággal szoktak megnyitani, az állam papokat rendel a sereg és hajóhad részére. Sok helyütt a templomok adómentesek, a papság katonamentességet élvez. Több államban a papság a közös útimunkák alól fel van szabadítva. Több vasúti társaság, pl. a delaware, lackarn-, western-, main- és essexféle vasúti társaságok a pálya mentében lakó papoknak fél árért szolgáltatják a vasúti menetjegyeket. Több államban a papok polgári hivatalokra nem választhatók, mint esküdtek szolgálatot nem tesznek. Több államban a papság egyenesen különös osztálynak tekintetik. Virginiában pl. a pap nem vettethetik civilfogságba, ha templomba megy vagy onnét jó.

Az istenkáromlást. s bármi káromkodást a magánjog csaknem mindenütt bünteti. Az újabb törvények azt határozzák, hogy az isten léte fölötti tudományos vizsgálatok nem büntethetők, csakis azon durva nyilvános beszédek, melyek a közjóra nézve károsak. Mindazonáltal a praxis sokkal szigorúbb, Pensylvániában egyvalakit megbüntettek azért, mert azt mondta, hogy „a szentírás mese, hogy sok szépet, de sok hazugságot és ellentmondást is tartalmaz.” Massachusettsben egy másikat bűnösnek ítélték, mert azt mondta volt „hogy Isten csak a természetben keresendő.” Abner Kneeland ugyanott szintén elítéltetett, mert a pantheismust védte. A blasphemia Connecticutban 1784-ig halállal 1824-ig legfőlebb 40 vesszővágással (meztelen testre) és egy órai pelengérré való állítással volt büntetve. Thompson állítása tehát (Kirche und Staat in Nordamerika 1873), hogy Amerikában senkit sem lehet hite vagy hitetlensége miatt büntetni, – valótlan. Trágár (obscoen) cselekvények, színi látványok, képek, Amerikában sokkal szigorúbban büntetvék. mint Európában. A törvény 100-5000 dollár büntetést, a perköltségek megtérítését és 1-10 évi fenytő fogsággal, bírói belátás szerint mind a kettővel sújtja azt a ki tudva obscoen tárgyakat ad föl a postára, vagy fogad onnan.

Amerikában csaknem minden iskolában a tanórákat bi-

bliai olvasmánynyal, egyházi dal éneklésével és miatyánkkal szokás megkezdeni. Azon kérdés, vajjon a biblia valóban obligát tárgy-e, a hatóságoknak több ízben kellett határozatokat hozniok. A katolikusok t. i. több ízben fölszólaltak az iskolákban csaknem kivétel nélkül gyakorlatban lévő protestáns bibliák ellen, valamint az ellen, hogy a biblia magyarázata a tanítványnak szabad ítéletére bízatik. Általában nem szívesen látták a biblia olvasását. Fölszólalásuk azonban a legtöbb esetben sikertelen maradt. Minden nyilvános hivatalnok köteles az alkotmányra esküt tenni melynélfogva idegen fejedelem-, uralkodó-, és más állam vagy külső fenség iránti minden engedelmességet és hűséget megtagad. Már ezen eskü elég alkalmat nyújt, minden katolikust nyilvános hivatalviselés-től elzárni.

Egy kath. egyházi házasságtörés miatt ki lett közösítve. Az excommunicált rágalmazási keresetet indított a lelkész ellen. A törvényszék elismerte, hogy az egyháznak jogában van tagjait nyilvánosan megróni, mindazonáltal nem szabad valamely személy jó hírnevét elhamarkodott és elfogult eljárás által károsítani. – Jellemzőbb egy másik eset: egy michigani kath. lakos a lelkészi lak felépítése céljából pénzt kölcsönzött. A püspök később tagadta, hogy a pénz kölcsönképen lett volna adva. A kölcsönző pert indított a püspök ellen; a püspök őt excommunkálta, mire a buzgó, vallásos férfi ijedségében meghalt. Ennek folytán Emerson senator egy törvényjavaslatot nyújtott be, melynél fogva 1000-5000 dollár, és 1-5 évi fogsággal büntettség azon püspök vagy pap, a ki az egyháznak egyik tagját kiközösíti, vagy kiközösítéssel fenyegeti, hogy azt a perkezdéstől vagy valamely követelés támasztásától visszatartsa.

A legtöbb alkotmányok bevezetésében Istenre és Isten jóságára történik hivatkozás. A kereszténység a közönséges jognak részét képezi pl. Pensylvániában. A kereszténység a vallásszabadságnak tettelegesen gátját képezi. (Lásd Rüttimeann.) Girard körülbelül tízezermillió frankot hagyományozott egy árvák intézetének felállítására és ellátására Philadelphióban, azon kikötéssel, hogy abban papnak, bármily vallású legyen is, hivatalt viselnie vagy azt megláto-

gatni nem szabad. Girard ezen határozatra nézve úgy nyilatkozott, miszerint „nincs szándékában az egyik vagy másik felekezetet gyanúsítani, hanem épen mert oly sok a vallás, a különböző vélemények a kiskorú növendékeket okvetlen zavarnák, minél fogva azt kívánja, hogy az intézetben a tanítványt a legtisztább erkölcsösségre tanítsák, úgy hogy belépve az életbe, már hajlam- és szokásból felebarátaik iránt jóakarók legyenek, az igazságot, munkát és mértékletességei szeressék. Ekkor majd eljövend azon idő, hol saját érett eszük fogja azon vallást választani, melyet a legkitünőbbnek tartandanak.” A rokonok semmitő pert kezdtek a végrendelet ellen, mert az nem keresztény. A végrendelet védője és a bírák elismerték, hogy a kereszténység az á 11 a m t ö r v é n y e i n e k lényeges részét képezi, és Istentől eredt. de ebből csak az következik, hogy a kereszténységet nem szabad megvetés vagy nevetség tárgyává tenni, a mi Girard végrendeletében nyilvánosan nem történt. – Az unió és Ksra Cornel nagylelkűsége által alakított ithakai egyetem azzal vádoltatt, hogy nem ismer vallást és a hitetlenség fészke. Ezen vádak megczáfolására White, az intézet igazgatója által fölhozott, hogy a tanfolyamok egy orthodox pap által és imádsággal nyitattnak meg, hogy az intézet programjában egy kápolna építése is terveztetett; hogy a tanórák naponkint imádsággal és bibliaolvasással nyitattnak meg, hogy az egyetemen egy, keresztény ifjak egylete is vagyon, hogy keresztény férfiak és nők adakozásából 200,000 dollár gyűlt össze : hogy az egyetemen tartott összes felolvasások a kereszténység védbástyáját képezték a skepticismus ellen, végre, hogy az egyetemi tanárok kizárólag keresztények. A pensylvanai főtvényszék egy végrendeletet, mely szerint 1870-ben valaki vagyonát azon czélból hagyta egy atheistikus egyletnek, hogy épület építtessék, melyben az atheismus nyilvánosan tanítandó lenne, – érvénytelennek nyilvánított, és pedig a következő indoklással : „P e n s y l v a n i á b a n a t h e i s t i k u s t á r s u l a t nem ismertetik el. miután a törvény csak irodalmi, jótékony, és vallásos társulatoknak ad testületi jogokat. A bibliában nyilatkozott vallást nem szabad nyilvánosan nevetséggé tenni, gúnyolni, vagy gáncsolni,

a mi bizonyosan megtörténnék egy, az atheismusnak szánt csarnok által. Az ily csarnok oly iskola lenne, mely az ifjakat az akasztófa és a lányokat a prostitúció számára nevelné.

A new-yersey-i alkotmány 1777-ben csak minden protestáns vallásfelekezetnek adott teljes polgári szabadságot. A massachusettsi alkotmány 1780-ban a törvényhozó testületet följogosította nyilvános istenszolgálatok rendelésére. A kormányzó, helyettes kormányzó, a senatorok és képviselők kötelesek voltak aláírásukkal bizonyítani, hogy a kereszténység igazságairól meg vannak győződve. A pensylvániai 1776-iki alkotmány szerint a (örvényhozó testület minden tagjának ki kellett nyilatkoztatnia, hogy hisz egy, mindent teremtő és mindent kormányzó Istenben és a bibliának Isteni ihletésből való eredetét elfogadja. Ezekhez hasonlók voltak a delawari és északkarolinai alkotmányok. Csakis az viselhetett hivalt, 1836-ig éjszaki Karolinában, ki protestáns volt. 1836-ban ezen szavak a protestáns vallás igazságában a „keresztény” szó által lettek helyettesítve. Az 1868-iki alkotmány szerint ki vannak zárva a nyilvános hivatalviseléséből, kik Isten létét tagadják. A dél-karolinai (1780-iki) alkotmány szerint csak a protestánsok lehettek senatorok és képviselők. Hasonlóképen Georgiában. Marylandban az 1850-iki alkotmány szerint csak az lehet tanú, a ki Istenben és a halhatatlanságban hisz. A mississippi-i (1832), tenessee-i (1835) és arkansas-i (1836) alkotmányok szerint csak azok viselhetnek hivalt, kik Isten létében és egy örök életben hisznek. Pensylvániában és Tennessee-ben mai nap sem viselhet valaki hivalt, a ki tagadja az Isten létét és a jövő életben leendő büntetést vagy juttatást. Az amerikai jog szerint elegendő azt bizonyítani, hogy valamely tanú hitetlenségét nyilvánította a törvényszéken kívül. hogy tanúságának hitelessége megrontassék. Wharton híres amerikai jogász azt állítja, hogy a keresztény morál képezi az egész amerikai jog és államrendszer alapját; hogyha írott törvény hiányoznék, a bibliából merített erkölcsi törvény szerint lehetne valakit elítélni. (Pl. ha valaki idegen gyermeket küszöbén éhen hagyyna halmi.) A tanúk, esküdtek és bírák a bibliára esküsznek. Azon, főleg újabb időben sok-

szőr tárgyalt kérdésre nézve, vájjon mennyire lényeges része a kereszténység az amerikai jognak, többi között” a new-yorki felebbező, ítélő szék 1853-ban így nyilatkozott: „A nélkül, hogy eldönteni akarnók, vájjon képezi-e, és mily kiterjedésben képezi a kereszténység ezen állam jogának egyik részét, mégis biztosan állíthatjuk, hogy intézményeink és a kereszténység között összeütközés nem forog fenn. Ha a kereszténység nem is államvallás, mindazonáltal a társadalom szervezetével szorosán össze van szöve, és minden érdekei, szokásai- és formáival szigorúan összefügg.”

Míg Európában bizonyos neme a frivolitásnak egyik közös vonása az európai felsőbb köröknek; Amerikában ellenkezőleg a „bonton”-hoz tartozik, vallásosnak lenni. Azon kérdésre, vájjon valaki valóban vallásos meggyőződésű ember-e vagy nem, Amerikában sokkal nagyobb súly fektetik a nyilvános életben, a választásoknál, mint Európában. Az oly házasság vagy temetés, mely egyházi szertartás nélkül vitetik végbe, ép oly ritka, és talán nagyobb föltűnést okoz, mint mi nálunk.

Hogy a Mormonok folyton üldöztetnek, hogy a „free lovereknek” (szabad szerelmesek) sokféle bajaik voltak a hatósággal, hogy az amerikaiak épen a napokban egyremásra készítenek törvényeket, csakhogy a chinaiak tömeges bevándorlását meggátolják, miután azoknak vallásuk összeütközik a törvényvel, ízléssel és ottani korszellemmel, csak mellesleg akarjuk említeni.

Joggal írja tehát a „London Spectator” egyik levelezője egy speciális eset alkalmáról: „Rokonainknak ép oly kevéssé sikerült, valamint akármily más nemzetnek sem, a világi és egyházi ügyeket, Krisztus országát és ezen világ egyházát absolute elválasztani. Ép oly joggal kísérhetnők meg a polgároknál elválasztani a testet a lélektől.”

A „London Spectator” levelezőjének Amerikára nézve tagadhatatlanul igaza van.

Látjuk, hogy az egyházak az államtól nincsenek teljesen elválasztva.

Látjuk, hogy Éjszakamerika mai napig is sokkal inkább áll confessionális alapon, mint a modern jogállam. sokkal inkább, mint pl. a kath. belga állam.

De viszont azt is látjuk, hogy a viszony „a mint az jelenleg fenáll, lényegesen különbözik azon rendszertől, mely a középkorban egész a legújabb időig divatozott Európában. Látni fogjuk azt is, hogy jelesen a kath. egyház épen az ellenkező állást foglalta el Amerikában, mint az európai kath. nemzeteknél. Deák Ferencz a mint tudjuk, így nyilatkozott: „De ha azt (t. i. az amerikai viszonyt) egyszerre el nem érhetem, azt a czélt mindig szem előtt tartom és minden lépést, mely a felé vezet, pártolok, de nem pártolok semmi oly lépést, mely attól eltávolít!’

Nem fog ártani egy kissé megtekinteni vajjon mily módon és utakon jutott Amerika a jelen rendszerhez.

XV.

Mily úton jutott Amerika jelenlegi rendszeréhez. Nem vagyunk amerikaiak.

„Új-Angolországnek polgárosulása az angol puritanismus leánya,” így szól Palfrey (History of new England). Új-Angolország, azaz, New-Hampshire, Massachusetts, Ehode Island. Connecticut és Vermont államok puritánok által alakítvák, tehát azon felekezet tagjai által, mely semmi egyházi főnököket nem ismer, melynek egyházi községei egymástól teljesen függetlenek, csak a hit és az akarat morális kötelékei által képezvén egy egészet, melynek papjai, „ténylegesen kizárattak azon közönséges gyűlésekből, melyekben az egyházakat, és az államtól illető minden fontosabb ügyek” intéztettek, hol az isten szava volt a törvény, de csak úgy, a hogy „a község öntudatában élt”, melynek tagjai legalább megközelítették a „papság nélküli egyházat”, az „egyház nélküli kereszténységet,” és melynek utódai, t. i. a baptisták és congregationalisták, a methodisták után legszámosabb felekezeteit képezik Éjszak-Amerikának. New-York és a déli államok anglikán protestánsok által népesítvék. Azon kor, melyben az éjszak-amerikai államok alapítottak, azon időszak volt, melyben az evangélikus szellem a protestánsok minden tetteit és gondolatait áthatotta. Az anyaország nemcsak nyelvét és nemzetiségét kölcsönözte az új világrésznek, hanem az angol népjellemet is, melynek szigorú evangélikus vallásossága még sokkal mélyebb gyökereket vert az új világban. A közös és rokon protestáns szellem volt annak oka, hogy a különböző felekezetek, bár eleintén türelmetlenek voltak egymás irányában, csakhamar közös türelem és szelidségben egyesültek; az volt oka, hogy Amerika

a legdemokratikusabb evangélikus felekezetek hazája lett, és nem a politikai vagy vallás szabadság, vagy az egyháznak az államtól való elválasztása. A rendszer az úgynevezett elválasztásnak eleintén merő ellentéte volt. Állam és egyház teljesen egybeforrak; csak azok bírtak polgári jogokkal, kik az egyházba föl voltak véve, mindazonáltal azok is, kik az egyházon kívül állottak, kötelesek voltak az egyház szükségeinek fődözéséhez járulni. Az összes felekezetek főjellemonása volt a katholicismus iránt való mély ellenszenv. Csak az egyetlen Rhode Island képezett a vallásszabadság elvének kimondása által kivételt, de Rhode Island egész a függetlenségi nyilatkozatig egészen elszigetelve maradt.

A mint a múlt cikkben láttuk, a protestáns vallás a legtöbb államban csaknem a legújabb időkig az államvalláshoz hasonló állásban részesült. Még ott is, hol a protestánsok előnyös állása de jure nem volt kimondva, a kathol. egyház azon állapotra volt kárhoytatva, minőben Európa buzgó kath. országaiban a protestánsok vagy zsidók részesültek. Marylandot péld. egy szabadelvű katolikus, syr Georg Calvert alapította és minden keresztény felekezetnek szabad vallásgyakorlatot engedett, Ennek daczára 1696-1716-ig a katolikus alapítók tehát épen azok, kik minden egyéb vallásnak területükön menhelyet engedtek, politikailag jogtalanokká lettek, és Benedict Calvert az anglikán vallásra tért át, hogy családja számára az állam kormányát biztosíthassa. New-Yorkban, mely leginkább volt közlekedésben az ó-világi minden hitbeliekkel, hol jelenleg a római katolikusok egész Éjszak-Amerikában aránylag a legszamosabbak, még 1700-ban törvény hozatott, melynél fogva „minden jezsuita, minden seminariumbeli pap és mindazon személyek, kiket a pápa ordinált vagy autorizált, ugyanazon év november haváig az országot elhagyni kénytelenítettek.” Ezen törvényben továbbá kimondatott, hogy mindenki, a ki pápista imádságokat tanít, misét olvas, absolutiót ad, vagy más római szertartásokat vagy istenszolgálatokat végez, lázadónak, csendháborítónak és a valódi kereszténység ellenségének tekintessék.” A legkitűnőbb amerikai hazafiak és jogászok követelték, hogy a katolikusok zárassanak ki a választási jogok élvezetéből, „miután a történet kimutatta, hogy a kath. Egyház

minden szabadság ellensége.” A még húsz évvel ezelőtt alakult Know-nothing (a sémit sem tudók), egyesületnek titkos célja volt, a katolikusokat a polgári jogoktól elzárni.

Jefferson 1785-ben vitte keresztül Virginiában a teljes vallásszabadságot 1787-ben fogadta ezt el a congressus. Annak daczára a teljes vallás szabadság* több államban csak a harminczas években nyert törvényerőt. De miután a gyakorlat erősebb az írott törvéynél, úgy lehet mondani, hogy a teljes vallási egyenlőség tetteleg mai napig sincs keresztülvive a katolikusok irányában. Ha katolikus ember néha-néha. magasabb hivatalra vergődik – úgy azt az amerikaiak mint nagy ritkaságot szokták jelezni. Midőn New-Yorkban a hírhedt Tweed vezérlete hoszszabb ideig sikerült az Irlandiaknak csaknem kizárólagosan saját embereiket választani a városi hivatalokba – ezen tény Amerikában nagy izgatottságot keltett.

Azon fönt jelzett protestáns szellemben rejlik annak oka, hogy az amerikai állam a nagy részben keresztülvitt elválasztás daczára még mindig confessionális alapon állóbb, mint a modern jogállam, mint pl. a különben túlbuzgó kath. belga állam.

A mennyiben tehát a vallási viszonyokból következtetéseket akarunk vonni, Amerika nagysága és virágzásának okait nem Íz elválasztásban, hanem abban kell keresnünk, hogy Amerika protestáns volt és Rómának eddig sikeresen ellent tudott állni.

Különös, legalább doctrinaer okoskodásra nézve bizonyosan különös látvány! Csaknem theokratikus viszonyokból azon szigorú vallási puritán jellemből, melyet katolikus népek szeretnek protestáns jezsuitismusnak keresztelni, fejlődött a Yankee világhírű serény és vállalkozó szelleme, mely ha nem imádja is a dollárt egyedüli istenéül, de melyből korántsem ártott volna, ha minékünk magyaroknak kissé több jutott volna.

Habár az amerikai azon elvnek hódol, hogy folyton résen kell államink, ha a szabadságot meg akarjuk őrizni, mindazonáltal a demokratikus egyházak és a köztársasági kormányforma természetesen inquisitio-féle intézményeket nem tűrt. Az amerikai ember csak „bezárta” az egyikajtót a farkas előtt a nyáj biztossága végett, de nyitva tartotta a másik ajtót, hogy a farkas pusztulhasson másfelé.

A jelenlegi rendszer nem valamely elméleti kísérlet eredménye, hanem történetileg fejlődött a puritánok, és keresztény és köztársasági fogalmakból, és a protestantizmus azon általunk jelzett tulajdonságából, mely az egyházat mint az állam szorosan összefüggő részét tekinti és annak alárendeli. Igaz, hogy ezen rendszer, bár itt-ott szigorú korlátokat szab, az egyházaknak vallás- és lelkiismereti szabadságot nyújt; igaz, hogy az amerikai rendszer lényegesen különbözik azon rendszertől, mely az európai confessionális államokban divatozott; igaz, hogy az amerikai rendszer a kath. egyháznak is több szabadságot nyújt, mint az európai nem ultramontán közvélemény ezen egyháznak nyújtani jónak vél; de sohasem szabad elfelejtenünk, hogy az amerikai katolikusok ezen szabadsághoz ugyanazon utón jutottak, melyen Magyarországon a zsidók és protestánsok nyerték autonómiájukat. Valamint a protestánsok és zsidók Osztrák-Magyarországon, úgy a katolikusok Amerikában eleintén az üldözött, később a háttérbe szorított és lenézett osztályt képezték. Azt pedig alig lesz szükséges bizonyítanom, hogy lényeges különbség van a között, ha valamely egyház csak azért rendezte függetlenül belügyeit, mert az állam azzal, mint mostohagyermekével nem törődött valamint különbség van azon eset között, ha oly egyház követel minél nagyobb függetlenséget melyet épen az állam ruházott fel egy évezreden át különös hatalom-és tekintélyvel. Ha tehát azt akarjuk, hogy az amerikai rendszer ugyanazon eredményeket szülje, melyeket az amerikai társadalomnak tulajdonítunk, úgy a kath. vallásnak minálunk ugyanazon múlttal és állással kellend bírnia, mint az egyesült államokban. Bármennyire visszásnak fog ez egy bizonyos pártnak látszani, mégis ép oly czáfolhatatlan, mint, hogy nem lehet a védvám rendszert azért, mert az egyik országban jónak bizonyult be, egy másik országra alkalmazni mely ország például iparkészítményeivel a félvilágot ellátni képes.

De ha a múltat figyelembe nem vennők is, még az amerikai jelenlegi viszonyokról sem lehet következtetést vonni házánkra nézve. Amerika nemcsak protestáns, hanem buzgó pro-

testans ország; abban az egyik felekezet a másikán mintegy túltesz demokratikus és evangélikus egyház szervezetben*) Az egyesült államok protestáns lakói 30 millióra becsültetnek (Thompson.) Ezekre körülbelül 6 millió katolikus, s ezeknek is túlnyomó része a bár szorosan összetartó, de fölötte mély műveltségi és erkölcsi fokon álló irlandiakból áll.**) Hogy pedig a kath. propaganda egészen más jelentőségű oly országban, hol még a köznép is a pápistát pogánynak és annak papjait veszélyes szédítőknak nézi, mint olyan országban, hol a kath. vallás mintegy ex offi kiváltságolt és per excellentiam keresztény vallásnak tekintetik. Ezt hasonlóképen nem lesz szükséges hosszasan bizonyítanom.

De még ezeken kívül is van igen sok, és pedig nagyon jelentékeny különbség az amerikai és a mi viszonyaink között.

Hányszor kell hallanunk, ha ez vagy amaz demokratikus intézményt meghonosítani kívánjuk, miszerint mindez nálunk nem járja, mert minálunk az alapfeltételek egészen mások, mert az amerikai foederalismus Magyarország szétदारabolására vezetne, mert a rendes katonaság elbocsátása hatalmas szomszéd prédájává tenne bennünket, mert a korlátlan önkormányzat nem a többség, hanem azon clicquek egyoldalú előnyére

*) Az éjszakamerikai felekezetek közül csak az episcopális egyházat akarjuk kiemelni 2835 templommal; a baptistákat 18397 templommal a methodistákat (és pedig a methodista episeopális, a déli meth. episeopális, a protestáns methodista, az afrikai methodista episcop. egyházat, az evangélikus associatiót, a wesleyféle connexiót, a szabad methodistákat; a primitív methodistákat, 25278 templommal; a congregationalistákat 2202, a reformált hollandi egyházat körülbelül 500, a lutheránusokat 1441 templommal; a quäckereket és számos egyéb hitfelekezeteket. Á Roger Williams által alapított baptisták, a congregationalisták unitáriusok quäckerek semmiféle egyházfőnököket nem ismernek el az egyes hitközségek egymástól teljesen függetlenek. A quäckerek még papokat sem ismernek el.

***) A katolikusok számarányára nézve az adatok nagyon szétágazók – az utolsó hivatalos adatok nyomán számuk körülbelül egy tizedrészét tenné a más hitűeknek. Kapp Frigyes a katolikusokról azt mondja hogy azok az összes lakosságnak egy negyedét képezik. Rüttimann hallgat a számarányról – hogy Laboulaynál nem nyerünk felvilágosítást, ezt alig szükséges említenem. A különbség abban rejlik, hogy éppen legújabb időkben szaporodtak a katolikusok feltűnő módon.

szolgálna, melyek a bizottságokban a hatalmat bírják; mert végre nem vagyunk oly műveltek, politikailag érettek, egy- szóval, mert **M a g y a r o r s z á g n e m A m e r i k a**.

Pedig ki fogná tagadni, hogy valóban sok különbség van közöttünk és Amerika között.

Amerika teljesen független ország, már fekvésénél fogva sem lehet idegen invasióknak kitéve. Ott tehát még csak alkalom sem nyílik arra, hogy egy elégedetlen clérus hazaellenes agitációkat kezdjen, mint azt a francia- német háború alkalmával a kath. német clérus megkísérlette.

Amerika azon ország, melyben a műveltség aránylag leginkább terjedt el a népben, melyben legkisebb a hézag az értelmiség és a nép között.

Az amerikai nép annyi politikai érettség, élénkség, és bátorsággal bír mennyivel még Angolország sem dicsekedhetik, a continens egyéb országait nem is említve.

Amerika gazdag ország. Amerikában az ipar és kereskedelem nagyszerűen virágzik. Csaknem naponként új meg új forrásai és dúsan jövedelmező utai nyílnak meg az ipar és kereskedelemnek. Már gazdagsága, felette élénk és pezsgő üzleti élete egymagában hatalmas ellenszert képez a papi hatalom netaláni túlkapásai ellenében.

Hányszor kell hallanunk hogy ez vagy amaz szabadságra nem vagyunk érettek, hogy Magyarország – nem Amerika – épen csak a vallási kérdésben hol, az alap, az összes factorok nemcsak valóban különbözök, hanem homlokegyenest ellenkezők, másként állanak a dolgok?

Hogy minálunk sokkal nagyobb horderővel bírna, ha az amerikai viszony palástja alatt mint Belgiumban, minden harmadik község legalább is két zárdát bírna, ha a clérus saját felekezeti, elemi, közép és felsőbb iskoláiban a nemzedéket a syllabus elvei szerint nevelné, ha minden községnek kath. politikus casinója, (melyeket különben az alkotmány, ha törvényes alakban alakulnak, nem fog megtiltani), külső segínyt és mesterséges támogatást nyerne egy dúsgazdag egyháztól, ha az ultramontán párt majd a nemzetiségi kérdés

használná föl ügyesen céljainak valóítására, mint azt Belgiumban az ultramontánok a flamandokkal tették, majd a kormánypárttal, majd az ellenzékkel szövetkezvén, avagy alliancokat kötven a külhatalmasságokkal; erre nézve becsületes hazafi, becsületes, józan sajtó és közvélemény előtt véleménykülönbség nem lehet.

Mindazonáltal tévednénk, ha azt hinnők, hogy mindezeknél fogva az új római rendszernek Amerikában semmi káros hatása sincsen. Bizonyos adag méreg egy pohárban halált íg okozni, míg egy akó vízben felolvasztva, kártékony hatása alig lesz észrevehető. De azért a méreg méreg marad.

Thompson, igyekszik Amerikát mint a föltétlen egyházi szabadság hazáját tüntetni fel, mégis így szól: „Senki-nek sem engedtetetik meg, hogy vallását büntények vagy felségsértés mentségéül használja fel. Az ilyes vallási szabadság az államot a fanatizmus és babona önkényének szolgáltatójának által; ez kénytelen lenne a thugismust,*) vallási gyilkosságot és inquisitio helyreállítását tűrni.”

„Bárki prédikálhatja, hogy a soknejűség Mahomed parádicsoma – az állam bárkinek jogot ad, vallási nézeteit egész a bolondságig vinni. Valaki mondhatja, hogy az igazság szövéténekét közvetlenül az égből kapta, szabad nekie ezt lobogtatnia, bármerre, – de ha a könyvtárt, kincstárt vagy a kapitóliumot lángba borítaná, csakhamar fogja tapasztalni, hogy a szabadságnak is van menhelye bolondok számára, börtöne gyűjtogatok, és akasztófája árulók számára.”**)

*) A Thugs-ok vallási jelleggel es szertartásokkal bíró, rablógyilkosok titkos szövetsége Indiában.

***) Thompsonnak ezen szavaira van egy kis megjegyzésünk. Az ultramontánoknak van annyi eszük, hogy ott, hol nincs a hozzá szükséges hatalom – sem a kapitóliumot, sem a könyvtárt, sem a kincstárt sem fogják meggyújtani, de még arra is lesz gondjuk, hogy a büntető és polgári m a g á n j o g betűjével is minél kevesebbet jöjjenek össze-ütközésbe. A gyűjtogatásra jobb alkalmuk nyílik Spanyolországban, a nyílt törvénytérésre Magyar- és Németországban. Valamint az ultramontánok eddig minálunk konszervatívek, Belgiumban alkotmányosak és bankalapítók, Franciaországban legitimisták; úgy van elég eszük, Amerikában

„Szabad egyház szabad államban nem jelent imperiumot in imperio, még kevéssé egy idegen hatalom alkirályságát államellenes célokra az állam határain belül a személyes szabadság palástja alatt,”

„Az amerikai nép tiszteli Péter azon parancsát, hogy Istennek inkább kell engedelmessé válni, mint az embereknek; de ha azon Isten, a kinek engedelmeskedni akarunk, idegen uralkodó, a ki fensőséget igényel az állam fölött, avagy ha azon lelkiismeret, mely sérthetlenséget vesz igénybe, – tulajdonképpen egyház, mely politikai kérdésekben is csatlakozhatatlan akar lenni, és azt állítja, hogy a polgári törvények és intézmények felett áll; – akkor a nép így szól: a kormány is épen úgy Istentől ered, mint a vallás, a társadalom jogai épen oly szentek, mint az egyén lelkiismerete – a ti vallástok tehát nem fogja vesztünetet tervelni.”*)

ismét más fegyvereket használni. Itten fegyverük a pénz, az üzérkedés. az álliberalizmus, az olcsó Idealizmus, a socialistikus pártok, a puritán vallásosság és szigorú nevelésének tevése, a selejtes morál a könnyű bűnbocsánat. Ok nem fogják a kincstárt megtámadni, ott vannak a nők. a halottas ágyak, ott van a babona, mely megnyitja a hívők zárt szekrényeit, ok nem szorulnak arra, a könyvtárt lángba borítani, lesz gondjuk rá, hogy hűvek ne tudjanak olvasni, vagy lia tudnak, – szellemi táp után ne kíváncsozzanak, ok nem fognak nyílt rohamot vezényelni a kapitolumra; az egyház már magában az állami auctoritás tagadását hordja magában; gyümölcseik a túlnyomó katolikus fejedelmek számárányában mutatkoznak.

A tulajdonképeni baj az egyház alapszabályaiban és szervezetében, de nem az egyes kihágás vagy bűntényben rejlik, – ezeknek utólagos megtorlása nem egyéb, mint vesszővágás a vízbe, eső után köpönyeg.

*) Épen midőn ezen sorokat írom, a „Pesti Napló” és „Hon” Laboulaye Edének a „Revue des deux mond”-ban megjelent újabb dolgozatait közlik „Az állam és az egyház Amerikában” cím alatt. A dolgozat nagy része nem más. mint Thompsonnak több ízben idézett „Kirche und Staat in Amerika” című munkájának fordítása, mely utóbbi könyv különben alaposra nézve nem vetekedhetik Rüttiman munkájával. Laboulaye ebben a dolgozatban is csak a régi maradt. Lelkiismereti szabadság és egyházi függetlenség között különbséget még mindig nem tud tenni. Folyton kardszkodik az ellen, a mit egy pár legitimistán kívül úgy sem védelmez már senki, hogy tudniillik, nem jó az

Sokkal szabatosabban nyilatkozik Rüttimann. Szavai pedig annál inkább érdemelnek figyelmet, mert ezen alapos német tudós szintén igyekszik az egyháznak a lehető függetlenségét biztosítani. „Az amerikai intézmények egy részt a puritanismus, másrészt az angol jog befolyása alatt fejlődtek. Arról szó sem lehet, hogy azokat Európában gépszerűleg utánnozzuk, hanem, ha az amerikai rendszert valamely európai országban át akarjuk ültetni, ezen ország sajtóságai és különös igényei kellően számba veendőek. – Teljesen téves lenne, ha azt következtetnek az amerikai rendszerből, hogy az államnak nem szabad korlátokat szabni az egyházi hatalomra nézve. Ily értelemben nem szabad érteni az egyháznak az államtól való elválasztását. Vallásszabadság és souverain papság összeférhetetlenek.

Még inkább tanulságosak Rüttimann következő szavai: „A különbség Európa és Amerika között abban áll, hogy az egyesült államokban ez óráig nem éreztetett oly élenken a szükség, egyházi hatalommal való visszaélés ellen speciális rendszabályokat hozni, mint Európában. – Ha valaha erre szükség lenne, a mi korántsem lehetetlen, az amerikai

államvallások rendszere. Pompás naivitással beszéli el, hogy az amerikai püspökök visszautasítják az állam és egyház egyesítését, és előnyösebbnek tartják a kath. egyháznak állását Amerikában mint egyebütt. Ezt mi igen szívesen elhiszszük az amerikai eminenciáknak, valamint azon sem kételkedünk, hogy az összes egyház józanabb főnökei szívesen adnák oda nemcsak a civilházasságot, de még a syllabust is, csakhogy azért a teljes függetlenséget meg tudják nyerni. Ha Laboulaye szellemdús regénye nem gyaníthatná velünk liberális alapszándékát, őt okvetlen a jezsuiták szövetségesének kellene tartanunk Persze, hogy az ilyes Laboulaye-féle doctrinarismus kényelmes, mert módot nyújt a „tömeg” előtt liberálisnak látszani és egyúttal a jezsuitákkal jó barátságban maradni. A magyar népjellem hiányaihoz valóban nem kell egyéb, mint a francia akadémikusok doctrinaer felületessége, hogy sorsunk még Lengyelországnál is szomorúbb legyen: „Elfogyini lassan, mint a gyertyaszál, – mely elhagyott, üres szobában áll.”

nép alig fog sokáig késni a törvényhozó hatalom által kormányát és törvényszékeit a szükséges hatalommal felruházni. Ezen eljárásra az állam felekezetenkülisége semmiképen sem szolgálna akadályul. Azon szabadalom, melyet az állam az egyháznak nyújt, nem díja bizonyos szolgálatnak, valamint nem is alapszik valamely az egyházzal kötött szerződésen, hanem lényeges részét képezi az államhatalomnak.”

Úgy látszik, hogy ezen specialis rendszabályokra Amerikának már is nagyon szüksége van. Nem egy hang szólalt fel ez irányban Amerikából.

Csudálkozva nézik, hogy éppen az utolsó 20 év alatt katolikus templomoknak száma háromszor annyi lett, hogy a kath. egyházvagyon, mely 1850-ben 9 millió dollárt képezett, mai nap már ezer millió dollárra becsültetik; csudálkozva nézik, hogy éppen szabad Amerika püspökei szavaztak kivétel nélkül az infallibilitásra; fejszóvalva susogják egymásnak, miszerint éppen katolikus egyházak azok, melyek a vagyont megszorító törvényt kijátszani tudják. Megütődve szemlélik mint válik Amerika a jezsuiták egész falkáinak menhelyévé, s nem felejtik el, statistikában kimutatni, hogy azon 76288 fegyencnek, kiket 1860-1867-ig New-York államban a rendőrség elfogott, csaknem fele katolikus irlandiakból állott. Tagadhatatlanul van okunk ezen számarányon megdöbbenni, ha meggondoljuk, hogy a katolikus irlandiak New-York államban az utolsó hivatalos kimutatás szerint, is az összes lakosságnak körülbelül t i z e d r é s z é t képezik.

A new-yorki, massachusetsi, marylandi és a nyugoti püspökök ki tudják játszani a törvényt. Saját nevükre egyházi pénzekkel, fekvővagyonot vesznek és engedményt állítanak ki, mely haláluk után utódaik nevével töltenek ki. Kaliforniában ezen fogásokra nem volt szükség, mert azon időben, midőn Kalifornia az unióba lett bekebelezve, a katolikus egyház már 100 millió dollárnyi fekvő jószágot bírt. A kath. egyház Amerikában kitűnő üzér. New-Yorkban. Baltimoreban kath. takarékpénztárt alakított, mely fenáll az amerikai törvények ellenére. San-Franciscóban az egyház Marcion és társa czége alatt nagyszerű kereske-

dést űz, mely a francia jezsuiták támogatása által virágzik. Az egyháznak módjában van arról gondoskodnia, hogy a trustéek a papságnak vak és ártalmatlan eszközeiből álljanak. New-Yorkban Hughes érsek 1863-ban törvényt tudott keresztül vinni, melynél fogva a három világi tagokból álló trustee a püspök, annak vicariussa és a plébános által választandók. Azon törvény, melynél fogva a trusteeek minden harmadik évben az egyházvagyonot eskü alatt bevallani kénytelenítettek, Kapp tanúsága szerint eddig New-Yorkban nem lett végrehajtva. Ennek oka abban rejlik, hogy a katolikusok egy összetartó, papjaik által vezényelt tömör sereget képeznek, melyet egy hivatalnok és egy államférfiú sem akar maga ellen uszítani. Kapp így fejezi be értekezését:

„Kevesebb mind egy emberélet időtartama alatt a katolikus egyház az állam nyakába tudott nőni, (über den Kopf gewachsen), ha az állam természet szerinti jogait visszaköveteli – az egyház üldöztetés felett fog panaszkodni, és harcra fogja kényszeríteni az államot. A viszony már mai nap is úgy áll, hogy a katolikusok képezik a jól fegyelmezett rendes sereget – míg a protestáns egyházak, bár sokkal számosabbak, mégis a gyámoltalan rosszul vezényelt és rosszul fegyelmezett szabad csapatok színében jelentkeznek. Nem vonjuk kétségbe, hogy az unió végre győzedelmeskedni fog, de a győzelem roppant áldozatokat és az összes hatalmas néperő összpontosítását és megfeszítését fogja igénybe venni.”

Ha tehát ily panaszok hangzanak a szabad protestáns Amerikáról, melyben pezsg az ifjú erő, hol minden a legszebb jövőnek megy elébe – valóban nem nagyítunk, ha azt állítjuk, hogy az egyház fölött való győzelem minálunk Magyarországon élet vagy halál kérdése.

A legújabb hírek, a pápának panaszai, (az utolsó 1873. november 21. kelt encyklikában) azon üldöztetések felett, melyeknek a katolikus egyház több amerikai államban ki van téve, mutatják, hogy az elválasztás eldorádoja a szabad Amerika is speciális rendszabályok és a praventio útjára kénytelen lépni, hogy azon veszélyeknek ellentállhasson, melyeket az elválasztott katolikus egyház reá hoz.

Az olvasó egyelőre Amerika valamint Belgium példájából azon tanúságot merítheti:

hogy az elválasztás practice keresztül nem vihető

hogy a katolikus egyház nagyobb függetlensége Amerikában is károsnak mutatkozott,

hogy az út, mely a jelenlegi amerikai rendszerhez visz nem az emancipate vagy az elválasztás.

XVI.

Dr. Friedberg Emil indítványa. Mit kell ezen indítványra megjegyeznünk.

Előttünk fekszik egy alapos német tudós három kötetből álló munkája: „Die Grenzen zwischen Staat und Kirche, und die Garantien gegen deren Verletzung, von Dr. Emil Friedberg, ordentlicher Professor an der Universität Leipzig, in 3 Abtheilungen. Tübingen. Laub. 1872.” – A szerző kimerítő alaposággal rajzolja az egyház és az állam közti viszonyt, a mint az történelmileg fejlődött, és részben jelenleg is főnáll a német államokban, Franciaország, Spanyolország, Portugal és az olasz államokban, Belgiumban és Hollandban. Ámbár Friedberg sem éri be a csupán repressív rendszerrel mindazonáltal, őt tagadhatatlanul azon szándék vezérli, az egyház függetlenségét a mennyire lehet respectálni, az állami beavatkozást csakis a legnélkülözhetlenebb szükségre szorítani. Mi munkáját nélkülözhetlennek tartjuk mindenki számára, ki ezen, ránk nézve annyira fontos kérdést alaposan akarja ismerni. Friedberg munkája végén összegyűjti az eredményeket és közli saját nézetét. Mi csak az utóbbiakat akarjuk mintegy mogyoróhéjba szorítva az olvasóval megismertetni.

A középkori állam nem volt képes teljesen védő-eszközeivel az egyház túlkapásainak sikeresen ellentállani. A modern jogállam ezen célzt még kevésbé lesz képes elérni. A régi állam szükség esetében önkény és erőszakhoz is folyamodott. A modern állam meggyengítette fegyvereit az egyházzal szemben, míg az egyháznak nemcsak megmaradtak mindazon szereik.

melyekkel eddig bírt, és melyek az állam hatáskörén kívül féküsznek, hanem közvetlen és közvetve befolyást is gyakorolt a kormányra, A mi tehát gyermeknél nem bizonyult be elégséges orvosságnak, az természetesen megnőtt férfiúnál még kevésbé fog hatni. – Az államnak föladata, hatalmát az egyház fölött öregbíteni, megfordítva az egyház hatalmát gyengíteni. Ezen ez él épen nem érethetik el a kényelmes elválasztás által, miután ez esetben az állam teljesen elveti magától fegyvereit, mi g az egyház hatalma nemcsak hogy nem csorbul, hanem ellenkezőleg sokkal szabadabban fejlődhetik. Ezekhez az is járul, hogy az elválasztás keresztül nem vihető. – Nem lett valósítva Amerikában, hol különben is a katolikus egyház veszélyeztetni kezdi az államot, ott, hol tért tudott nyerni; valamint Angolország is a kath. egyház létét nemsokára igen fájdalmas módon fogja érezni. Az egyház szabadsága által az egyén a hierarchia Önkényének át van szolgáltatva. Szabad egyház a kánonjog uralmát jelenti; a kánonjog pedig az egyháznak uralmát tartalmazza az állam fölött. Szerző indítványai tehát a következők:

I. Az állam ne tőrje az egyháznak felügyeletét az iskolák fölött, ne tőrjön egyházi közoktatást. Ámbár több mint egy ok létezik a vallástanítást nem hozni szigorú kapcsolatba az iskolákkal, Priedberg mindazonáltal a teljesen vallástan nélküli iskolát, csak a végső esetben ajánlja.

II. Az államnak joga legyen, minden lelkészi hivatal betöltését jóváhagyni vagy megtagadni.

III. Valamint az állam az orvostól bizonyos műveltségi kimutatást kivan, úgy joga legyen ugyanazt a lélek orvosától is követelni.

IV. A szerzést tiltó törvények tartassanak fön, az állam vigye a felügyeletet az egyházi javak fölött.

V. A jezsuiták száműzendők: bár az ellenükben fenálló törvényes okok mindazon szerzetekre is érvényesek, melyeknek főnökeik Rómában laknak.

VI. Minden pápai rendelet a kormánynyal közöltessék.

VII. A hivatalnokok részéről leteendő eskü haszontalan. Az ultramontán azt érvénytelennek fogja tartani, a hazafira nézve az nem szükséges.

VIII. A „recursus ad principem” helyett szerző a következőket indítványozza:

a) Az állam ne tőrje, hogy valamely egyén becsülete a szószékről megsértessék.

b) Bár az államnak a szentségek kiosztására vagy megtagadására nézve semmi köze, mindazonáltal az állam az e x-communicátiót semmiképen se tőrje, mint-hogy ez a sújtottat mintegy jogtalanná teszi, sőt pl. II. Orbán pápa egyenesen büntelennek jelentette azt. ki excommunicáltat haragja fellobbanásában megöl.

c) A püspök részéről történt, hivatalból való elmozdítást csak akkor hagyja jóvá az állam, ha az hivatalos visszaélés. erkölcsi vagy dogmatikus hiányok miatt történt, (A szerző ezen utolsó pont kényes voltát elismeri, de reméli. hogy normális állapotok fognak bekövetkezni az egyház részére). Az állam különben vizsgálja, vajjon a püspöki végzés indító okai nem képeznek-e csak ürügyet.

IX. Szerző a kath. facultásokat fen akarja tartani. A világi hatalom és a püspök egyetértőn nevezzék ki a tanárokat. Csak akkor szüntessenek meg a kath. facultások, ha a kár, melyet okoznak, fölülmúlná a hasznot, vagy ha egyház és állam között huzamosb ideig a béke nem tudna valósulni.

Ezen rendszer végrehajtására, és az egyház fölött való felügyelet gyakorlására szerző egy collegiális törvényszéket indítványoz; különben szigorú eljárást kíván, és pedig nemcsak a végrehajtó eszközök, hanem a parancsot adó főnököt illetőleg is (persze a pápa kivételével). Ezen törvényszék jogában álljon, valamely papi hivatal jövedelmeit beszüntetni. Hivatalból való elmozdítási jogot a lelkészek irányában, ezen hatóság nem gyakorol, de igenis a püspökök irányában és pedig oly módon, hogy az állam a püspöktől a missió civilist megvonja, azaz kijelenti, hogy az állam a püspököt mint hivatalának viselőjét többé el nem ismeri.

A mint látjuk. Friedberg épen nem elégszik meg a repressiv rendszerrel, hanem ellenkezőleg igen lényeges pontokban, sőt még dogmákra nézve is alkalmazza, vagy legalább főtartja magának a praeventiv eljárást, az előleges beavatkozást. Friedberg az egyház fölött való kormányt megosztja az egyház főnökei és a világi hatalom között, bár az egyháznak nyújtja az előnyösebb, erősebb positiót. Az egyház intra dominium, az állam extra dominium áll az egyházzal szemben.

Vajjon célhoz vezető-e ezen rendszer? Fogja-e az erősíteni az állam fenségét? Fogja-e meghozni a békét?

A püspök kinevez valamely községbe lelkészt, kinek a világi hatalom nem adja meg az exequaturt. A püspök vonatkozni fog, mást kinevezni. Maradjon a község lelkész nélkül? Mozdíttassék el a püspök? Hátha a következő püspök sem cselekszik másképp? Hátha az alsó papság, a mint az Schweizban legújabbán történt, a püspökökhöz csatlakozik? Honnét vegye az állam a szükséges papokat a végső esetben?

Vegyünk más példát.

A püspök elmozdít valamely lelkészt állomásától. Az állam azt mondja, hogy a püspök indokai csak ürügyek, és a lelkészt meghagyja állomásán. A káplán, mint a jezsuiták telivér tanítványa a híveket izgatja a lelkész ellen; paptársai őt kizárják körükből, hivatalának betöltése erkölcsileg lehetetlenné válik stb. Mit tevő legyen az állam?

Mi haszna, ha az állam a clericusoktól bizonyos tárgyak tanulását vagy hallgatását követeli, ha egyéb nevelésük annál elfogultabb fanatikusokat nevel belőlük? Hátha a clericusok nem jelennek meg a kítűzött tanórákra, rendőrséggel vigye be őket az állam?

Ha pedig mindezen viszony következtében valóban valami interdictum-féle következne, honnét vegye az állam a szükséges papokat, miképp segítsen magán?

A ki csak kevésbé ismeri az ultramontánok szokott eljárását, tudni fogja azt is, hogy Friedberg rendszere nem szüntetné meg a vitát. Két eset fordulhat elő, vagy enged színlag az egyház, hogy titokban és kéz alatt annál jobban aknázhassa alá az államot – addig míg visszanyeri teljes függetlenségét. –

Avagy az egyház nem enged, hanem a vita mindinkább elmérgesedik – egész az inderdictum-féle állapotig, – mely esetben ismét ott állunk, hol kezdetben voltunk. Vájjon elvállalja-e szerző a felelősséget, hogy a hosszú kínos harcban nem az ultramontánok lesznek-e végre a győztesek?

Friedberg rendszere a félszegség átkát hordja magán. Két bábát rendel, kik között el szokott veszni a gyermek, két szakácsot rendel, kik elsózzák a levest. Különbén is a főzőkanalat a clericális szakácsnak adván kezébe. Friedberg gyámságot akar gyakorolni az egyházon, és mégis a főhatalmat az egyháznál hagyja. Önkénytelenül kell a következő kérdést intéznünk. Ha az államnak van joga a papot bizonyos tantárgyak tanulására szorítani, miért ne vegye azoknak nevelését egészen kezébe? Ha már jóváhagyását köti a lelkészi hivatal betöltéséhez és annak elvesztéséhez, miért nem nevezi ki és mozdítja el saját maga a lelkészt? Ha már Friedberg gyámságot akar, annak legyen sikere; az legalább legyen olyan, hogy a hadat beszünteti, vagy, ha szükséges, a döntő csata után, a békét helyreállítani képes legyen. Most állam és egyház harcckészen áll egymással szemközt. Friedberg nem fogadja el a csatát, hanem egy igen kétséges békét köt, mely nem elégíti ki sem az egyik, sem a másik félt, melyben az egyházat halálosan megsérti, de mindazonáltal meghagyja az egyház kezében a fegyvereket, meghagyja azt a legelőnyösebb positióban. Nem világos-e, hogy Friedberg rendszere szerint a papnak de facto két urat keilend szolgálnia: Rómát és az államot, és a szegény pap folyton a, legkeservebb dilemma között fog állani az állam és Róma iránt való kötelességeire nézve. Hogy pedig a végelhatározás kinek javára fog kiütni, azt tudjuk.

Róma bizonyára Friedberg rendszere ellen ép úgy fog a legvégső szerekhez nyúlni, ép úgy, mint ha az állam teljes gyámságot gyakorol az egyház fölött. A különbség csak az, hogy a teljes gyámságnál az egyháznak vagy nincsen, vagy fölötte kevés a fegyvere, valamint azt is tudjuk, hogy Eóma, ha valahol, úgy a „fait accompli” és a törhetetlen erély előtt szokta körmeit leginkább behúzni.

A tudós szerző, a mint több ízben mondja, maga sem

bízik teljesen rendszerének sikerében, és saját maga, kilátásba helyezi az interdictumot.

Meglehet különben, hogy Németországban, mely túlnyomókig protestáns, melyben ezek viszik a vezérszerepet, hol a kormány különben is fölötte erélyes és erős, Friedberg rendszere bizonyos időre nézve megjárja. Ott, hol katolikus a többség, a hol a kormány és az állam gyenge, az nagyon is végzetteljesnek fogna bizonyulni.

Bocsánat, ha Friedberg rendszerénél a tudós minden tudománya és becsületes szándéka daczára, azon adoma jut eszembe, melyben valaki kutyáját kímélni akarván, minden nap egy kis darabot vágott le annak füléből. Itten még azon baj is járul hozzá, hogy az ily habozó vagy succesivus vagdalkozások – leginkább saját magunknak hoznák a fájdalmat. Friedberg látván szemei előtt, mint játszotta az egyház a független souverain szerepét, ő sem szabadult meg teljesen azon nézettől, hogy az egyház függetlenségét olyannak tartja, a mit a lehetőség utolsó határig kímélni kell. Pedig a dolog semmiképen sem áll így.

Az egyik eset az, hogy a felekezet nélküli jogállam általában nem ismer egyházi szabadságot; ránézve csak egyleti szabadság létezik. Azon egyház, mely megfelel az egyleti törvénynek, eo ipso szabad.

Vagy pedig az állam különbséget tesz profán és egyházi egyesület közt. Ezen esetben őt illeti azon korlátok meghatározása is, melyek az egyházat a csupán civilis egylettől elválasztják; tehát joga van különös törvényt hozni az egyházak számára, a miből implicite az következik, hogy ha valamely egyház ezen törvény korlátait túlhágja, az államnak jogában van, az egyházat vagy betiltani, vagy törvényes korlátok közé szorítani.

Még egy észrevételünk van Friedberg Emil munkájával szemben.

A szerző több ízben fejezi ki azon reményét, hogy végre valahára normális állapotok fognak az egyházba visszatérni. Mi részünkről nem a tévmentesség dogmáját, nem a syllabust tartjuk abnormisnak, hanem azon állapotot, melynél-fogva a tévmentesség dogmája és a syllabus valósulhatott, a

nélkül, hogy az egyháznak legalább egyik nagyobb része azt meggátolni, vagy legalább magától visszautasítani tudta volna. Ezen állapot pedig nem más, mint következése azon triasnak, mely épen a tridenti zsinat óta folyton növekedett. Az egyház uralma az állam fölött, az emberi észnek bilincsekbe verése, és egy, a többiektől különvált, hierarchikus papság. Ez azon trias, mely az egyházat oly végzet-szerűen ragadja magával, melytől szabadulni saját magának nincs ereje, melytől azt megszabadítani csakis az állam lehetne képes.

XVI.

Mit tevő legyen az állam.

I. Az állam mondja ki a teljes vallás és lelkiismereti szabadságot. Mondja ki, hogy minden hit, minden cultus, mely nem ütközik a törvénybe, szabad. Hozza be a vallások teljes egyenlőségét. Szüntessen meg minden kiváltságot. Szüntessen meg minden, az áttérést nehezítő akadályokat; az egyszerű nyilatkozat a világi hatóság előtt: én nazarenus vagy szombatos vagyok, elegendő legyen. Ha az illető felekezet az áttérőt nem akarná befogadni, tekintse őt az állam felekezetlennek.

II. Az állam vigye a születési és házassági lajstromokat, határozza meg, mely föltételek alatt tekint valamely házasságot jogosnak, azaz: hozza be az obligát czivil-házasságot.

III. Az állam ne kölcsönözze karját valamely egyházi határozat keresztülvitelére, az egyházi adókat ne hajtsa be.

IV. Felekezetlen államban felekezeti iskolának nincsen helye. Valamint a templomok nem azért épültek, hogy abból vegytani műhely, vagy természettani múzeum alakításék, úgy a felekezet nem való az iskolába. Katholikus, protestáns, vagy zsidó mathesis, physika, história, philologia, nem létezik. Az iskola legfontosabb alapja az államnak és az emberi társadalomnak; fontosabb mint a kormányforma. A közoktatást az egyes községek változó és hiányos értelmiségére bízni nem lehet, de még kevésbé lehet azt egyes felekezetek küzdterévé tenni. Mi e szavakkal korántsem harczolunk a vallásosság ellen. Ellenkezőleg, mi a vallást fölőtte fontosnak tartjuk. A vallás taníttassék a templomban, vagy szenteltessék erre külön tanóra, ha lehet a rendes iskolázástól külön helyen és időben. Vallás és tudomány egy-

mást nem zárják ki. Mindegyiknek megvan a maga tere, de a felekezeti tudomány megszűnt tudomány lenni. Az amerikai, ki amint tudjuk vallásosabb mint mi, a problémát legalább azzal közelítette meg, hogy tanóráit bibliai olvasmányokkal és oly imádsággal nyitja meg, mely nem sért meg egy felekezetet sem. kivéven a katolikusokat, kik viszont abban látnak sértést, ha kinek-kinek ítéletére bíztatik a biblia magyarázata. Legkevésbé sem léssen szabad egy oly felekezetre bízni iskolát, mely nyíltan és egyenesen kárhózza a tudományt, a bűvárlatot és az ítélő tehetséget. Kivételt az állam csakis azon, kizárólagosan bizonyos egyházra vonatkozó tantárgyakra nézve tehet, pl. teológiára, liturgiára, stb. az ebben való oktatást az egyes felekezetekre bízván. Ezen fölfogás már is az egyetemeken, a felsőbb szakiskolákban és részben a középiskolákban is érvényre jutott. Az államnak föladata ezen processust az alsó és középiskolákban teljesen keresztülvinni. „Az iskolában alapszik az állam és az emberiség Összes jövője. A ki bizonyos lehetne benne, hogy a közoktatási minisztériumot 20-évig biztosan kezében tarthatná, az államnak bármiméü, a lehetőség korlátain belül fekvő átváltoztatására míveltség, szabadság és haladás értelmében jót állhatna.” Addig , míg katona, míg rendőr szükséges, az iskolát nem lehet egyesek vagy egyes községek önkényére bízni. Ingyenes és kénytelen oktatás, állami felülvizyázat és a legnagyobb megfeszítés és áldozat az állam részéről legyen a jogállamnak jelszava. Az állam, vagy a közakarát, nem szolgáltatathatja át ezen szentélyét az emberiségnek, önző üzérkedés vagy hatalom terjeszkedés csarnokává, Azon állam, mely annak öntudatára nem jutott, nem érdemli meg létét. *)

*) Van az általános szabály alól kivétel. Az ilyes kivételt képez protestáns testvéreink iskolái. Nem vehetjük nekik röz néven, hogy idegenkednek a többségben levő katolikusokkal való egyesülestől, addig, míg azok akaratlan csordát képeznek pásztoraik kezében. Valamint nem is lehet kedvük iskoláikat azon államra bízni, melynek többsége szintén ezen katolikusokból áll, és mely nem is képes fensőségét az egyes egyház fölött föntartani. A felekezeti iskoláztatás minden hiányai mellett, a szabadabb felekezetek iskolái a szabad tudomány menhelye lehet azon iskolákkal szemben, melyekre egy hátramartat, vagy az emberiség érdekeivel ellentétes felekezet gyakorol irányadó befolyást.

V. Az állani hozzon liberális, de szabatos és kimerítő egyesületi törvényt.*)

Bármily szabadelvű legyen ezen egyesületi törvény, bármily tág korlátokat is szabjon az egyesületi szabadságnak, a következő dolgokat egy jogállam egyesületi törvénye sem engedhet meg:

a) Hogy valamely egyesület államellenes czélokot tűzzön ki maga elé; hogy tagadja az állam auctoritását; hogy magát az állam fensősége alól kivonja, hogy oly dolgokat parancsoljon, melyeket a törvény tilt.

b) Egy állam sem engedheti meg, hogy valamely egyesület a bevallott cél által más titkos czélokot palástoljon. Minden állam követelheti, hogy legalább tudomása legyen az államban lévő egyesületek céljairól.

c) Az államnak nem szabad megengednie, vagy legalább külön törvényes rendszabályok által kell gondoskodnia, ha valamely egyesület a közönséges törvények alól szabadalmat igényel, pl. különös védelmet az állam részéről, szabad koldulási jogot, mentséget a honosulási törvények alól.

*) Ennek keilend megtörténni, mielőtt a kath. egyház autonómiajáról csak szólnánk is. Ezen utón jutott Amerika is jelenlegi rendszeréhez. Csak miután számos, különböző felekezet vert mély gyökeret az új világban, fejlődött azon nézet, hogy azon szabadságot a kath. egyházra is ki kell terjeszteni. Ugyanez volt a dolgok menete Angolországban is. Sőt még a bigott Belgiumban is megelőzte az egyházi emancipatiót a teljes lelkiismereti szabadság kimondása. Ez lenne a dolog menete még akkor is, ha azon tévtant helyesnek tartanok, hogy a katolikusok; is egyenlő igényt tarthatnak az egyházi szabadságra, mint a többiek. Lehetetlen, föl nem szólalnunk az ellen, hogy hazánkban épen megfordított úton kezdik. A kath. vallás még tetteleg az államvalláshoz rokon szerepet visz. A királynak katolikusnak kell lennie, a koronázás kath. rítus szerint történik. A püspökök virilis szavazattal bírnak az országgyűlésen. Nálunk a lelkiismereti szabadság ellenben nincs kimondva; a nazarenusokat nem ismerjük el, felkutatjuk valamely elavult, türelmetlen törvényünket – hála istennek hogy kevés van ebből a fajtából – és azt fölolvastatjuk a szombatosoknak. Vallási szabadságra nézve túl vagyunk haladva azon szomszédunktól, kit e tekintetben különben félvállról szoktunk volt nézni. Ha a „trans lajtán” embernek azelőtt vallási kérdésben ügyes bajos dolga volt, mihozzánk költözött át, a vallási fölvilágosodás classikus földjére. Most megfordítva áll dolog. Civil házas-

d) Az állam kötelessége a fölött őrködni, hogy minden egyletben egyenlő részvét vagy legalább ellenőrzet biztosításék a tagok számára. Az állam nem tőrheti, hogy valamely egylet ügyei, vagyona, egyesek, vagy az elnök által a tagok akaratának ellenére az egylet kárára kezeltségék.

e) Az államnak joga vagyon, különös rendszabályokról intézkedni, ha valamely egyesület olyasmit tilt, a mit a törvény megenged, pl. ha az egyház vagy rend szegénységét, birtokképtelenségét, szüzességét követel stb.

f) Végre az államnak tagadhatatlanul beleavatkozási joga van, ha minden kétséget kizáró módon be lenne bizonyítva, hogy valamely egylet folytonos törvényszegések forrása, a törvény előtti tiszteletet és az állam auctoritását megrontja, és a közjót világos, és minden kétséget kizáró módon meggátolja.

g) Vájjon az állam csakis általános egyesületi törvényt hozzon.

ságok gyermekei fattyúknak nézetnek, és mi vándorolhatunk a vakhitűnek és vallási dolgokban gyámoltalannak hitt német sógorhoz. Csak a kath. egyház szabadságára nézve azt mondják: hja, paraszt, itt persze máskép áll a dolog, itt egyszerűen ignorálják a törvényeket. A jezsuitáknak a törvény ellenére, daczára, hogy ellenük pártkülönbség nélkül minden municipium fölszóalt, megengedjük a letelepedést, sőt még azoknak is menhelyet adnak, kiket Spanyol- és Németország kiűzött. A törvényes szokáson alapuló, királyaink által folyton gyakorolt placetum jogát nem alkalmazzuk, azaz a törvénynek ellenére anticipáljuk az egyházsabadság elvét és pedig egyoldalúan azon egyház számára, mely a szabadságnak és lelkiismereti szabadságnak legnagyobb ellensége. Ezen filius ante patrem féle eljárás pedig már másod ízben ismétlődik. Először az úgynevezett autonomikus congressus alkalmával, azon komikus látványt nyújtottuk a világnak mintha nem lenne egyéb és nagyobb bajunk mint, hogy a kath. egyház nincs eléggé, és teljesen emancipálva az államról. Igaz, hogy mindazok, kik eddig Magyarországnak döntő szavazattal bírtak, ezen komédiától távol maradtak. Most ismét úgy látszik, hogy sokaknak oldalát nem főrja más gond, mint azon törekvés, hogy hogyan lehetne mihamarább az egyháznak a legnagyobb szabadságot biztosítani. Mit jelent ezen egyoldalú szabadelvőség épen azok részére, kik a valódi szabadságot egész a pokol legmélyebb fenekéig kárhozzák? – Nem egyebet, mint az ultramontánok hatalmát. És habár az utolsó szó még nem lett mondva, mégis azt mondtuk ellenfelünknek: válaszd ki magadnak a csatatért, foglald el azon positiót, mely rád nézve a legelőnyösebb. Meglehet hogy ezt csak magyar lovagiasságnak tettük (?!) Vájjon az ultramontánok és ezeknek szövetségesei nem nézik-e ezt egészen másnak, mint lovagiasságnak, és nem-e nevetnek négy szemközt markukba, azt itt nem akarom eldönteni.

avagy intézkedjék egy, akár külön szakaszban az egyházak felől, ezen kérdést itten eldönteni nem akarom, ámbár több speciális, kizárólag egyházakra vonatkozó törvény alig leszen elkérülhető. így pl. bizonyára tanácsos lenne, a szabad Amerika példáját követni, mely minden egyháznak vagyoni maximumát külön-külön meghatározza.

Az itt felhozott egyesületi szabadság korlátaira nézve csak azt jegyzem meg, hogy ezek ép úgy a monarchikus alkotmány, mint a köztársaság sine qua non-ját képezik, el nem felejtvén, hogy a sociál-democratikus egyesület még szigorúbban hangsúlyozza a részeknek alárendelését a közakaratra alá.

Az államnak feladata leszen vizsgálni, mely egyesületek és egyházak felelnek meg a törvény határozatainak. Azon egyházaknak, melyek az egyesületi a törvény határozatainak teljesen megfelelnek, nincs szükségük semminemű új egyházi szabadságra. Azon egyházakat azonban, melyek az egyesületi törvény keretét túlhágnak, vagy azt megsértik, az állam természetesen tétlenül nem nézheti. Hogy névszerint a kath. egyház nem fér meg a legszabadabb elvű egyesületi törvényvel, arról volt alkalmunk kimerítően meggyőződni. Tagadja az államnak fenségét, ki akarja magát vonni az állam törvényhozó hatalma alól, megszegi az egyenlőséget, jogot igényel a más hitűeket, a szabad véleményt, és a tudományos búvárlatot üldözhetni, tagadja az állam souverainitását, törvénytelen dolgok megengedését pl. föltétlen engedelmességet kíván, nem veti magát alá a közönséges rendőri idegenek törvényének. Azt is tudjuk; hogy az egyház a modern jogállam alapját, a sajtószabadságot, a lelkiismereti szabadságot, a polgárosulást és a jogállamot magát kárhossa: valamint arra nézve is alig lesz véleménykülönbség, hogy a kath. egyház a felek kizárásával és azoknak minden ellenőrzése nélkül annak főnöke által önkényűleg kormányoztatik.

Meglehet azonban, hogy meg lesznek osztva a nézetek azon kérdésre nézve, mit tegyen az állam ott, a hol az egyház oly dolgokat megtilt, melyeket a közönséges törvények megengednek. Tagadhatlan, hogy az állam pl. nem tilthatja meg, ha egylet képződik, a másvilági lényekkel, vagy kopogó szellemekkel való közlekedés föntartására. De ha pl. az ilyen

egylet tagjai nagyjában kezdenének a spiritismussal üzérkedni, bebarangolnák az országot, tolakodnának a halotti ágyakhoz^ a népet arra szoktatnák, hogy saját munkájuk helyett a kopogó szellemektől várjanak segílyt, az államnak kétségkívül joga lenne, az ily egyletet vagy egyszerűen betiltani, vagy azt legalább ideiglenes gyámság alá venni, még akkor is, ha az ily egylet nem is igényelné azon jogot, ex offio auctoritásnak tekintetni, papi öltönyt viselni stb.

Ha joga van az államnak a nyilvános koldulást betiltani, tagadhatatlanul ő tőle függ a kolduló barátoknak megengedése vagy betiltása is.

Az állam nem tilthatja meg, ha férfiak vagy nők szüzies állapotban akarnak maradni. Ez nagyon természetes. Itt azonban a dolog szintén másképen áll. Az egyház törvényt szab, melynél fogva papjai nőtlen életet viselni kénytelenek. A fogadás vagy ígélet oly korban történik, melyben az illető a természet törvényeit még nem ismeri. — A természet ezen törvényei szerint az embernek legalább 95%-jének az élethosszigián folytatott szüzies élet folytán okvetlen betegekke kell válniok. A természet törvényei, melyek erősebbek az egyház parancsainál, tudvalevőleg a papoknak 90%-jét a cölibátus törvényeit megszegni kényszerítik. A cölibátusnak tehát az a következése, hogy azok, kik első sorban hivatvák a nép tanácsadói ós erkölcsi példányképeinek lenni, házasságon kívüli viszonyban élnek, sőt bizonyos tekintetben a hívek nőtagjaira nézve veszélyesekké válnak. Erre az mondatott, álljon szabadságában minden papnak, civilházasságba lépni. Hogy ezen kibúvónak alig van praktikus eredménye, arról volt alkalmunk meggyőződni. Az államnak kétségtelen joga van, az ilyféle megszorítását az egyéni szabadságnak azokra nézve, kiket az állam maga hivatalában véd, meg nem tűrni. *) Ez ép oly kétségtelen, mint, hogy kétségtelen az is, hogy az államnak joga van az oly vallási felekezetet betiltani, mely pl. mint az orosz kopczok, tagjaikat férfiatlanítják.

*) Hogy több példák közül csak egyet említsek Cherrier Miklós, pozsonyi kanonok, az egyházjog volt tanára Nagyszombatban elismeri az államnak azon jogát, a mennyiben a cölibátus veszélyesnek mutatkoznék, annak megszüntetését szorgalmazni.

Meglehet, hogy azt fogják kérdezni, vajjon nincs-e egyéb egyházakban sok oly jelenség, mely a közönséges törvénnyel össze nem fér. A felelet erre egyszerűen az, hogy sem a lutheránus, sem a református sem az unitárius vallásban, sem a zsidóknál olyfélé, vagy csak távolról hasonlót, mint a kath. egyházban nem találunk. Ha mégis az egyik vagy másik, vagy talán újonnan keletkezendő vallásfelekezetekben előfordult valami, a mi a törvények keretébe nem illett, tudjuk, hogy az állam nagyon is erélyesen tudott ezek ellen föllépni.

A kérdés tehát csak az lehet, mit tevő legyen az állam a kath. egyházzal szemben.

Hogy betiltásról, vagy az egyház erőszakos elnyomásáról szó sem lehet, azt nem szükséges hosszasan fejtegetnem. A tiszta hitnek magának nincsen köze az egyházi külső szervezet hiányaival, a papság túlkapásaival.

Az államnak tehát más expedienshez kell nyúlnia.

Hogy az úgynevezett repressiv rendszer, nemcsak, hogy célhoz nem vezető, hanem teljesen helytelen, arról volt alkalmunk meggyőződni. A kérdés az, vajjon összefér-e a az egyház a jogállam törvényes alapjával, vagy nem? Ha törvényes alapon áll, úgy azt semmiképen bántani nem szabad. De ha ellenkezik az a jogállam törvényes alapjával, azt mégis megtűrni, nem jelentene mást, mint pl. egy idegen fejedelem birtokába adni az ország fővárait, békében hagyni valamely hamis pénzverdét, és csak azokat csukatni el, kik hamis pénz terjesztésén rajta kapattak, ha t. i. bűnös öntudatuk bebizonyítható.

Concordatumot kötni az egyházzal?

Az állam csak souverain állammal léphet egyességre. A concordatum-kötés már magában nem egyéb, mint elismerése az egyház souverainitásának, feladása az állami souverainitásnak.

Az állam arra szorítkozhatik, hogy az egyháznak bizonyos legkirívóbb káros oldalai ellen magának befolyást biztosít, hogy elfogadja Dr. Friedberg indítványát, vagy ehhez hasonló rendszert hoz be. Megtilthatja pl. a törvényellenes bullák kihirdetését, a clericusoktól bizonyos műveltség kimutatását követelheti, a zárdákat megszoríthatja, száműzheti a jezsuitákat,

kimondhatja, hogy a cölibátust részéről nem ismeri el törvényesnek stb.

Volt alkalmunk arról is meggyőződni, hogy ezen rendszer a félszepség átkát hordja magán; a zavarokat öregbíti, két szakácsot rendel, a papot folyton a legkínosabb dilemmába hozza, Róma parancsai és az állam törvényei között. Kimutattuk, hogy a Friedberg-féle rendszer a harczot, melyet annyira kívánunk kikerülni, megörökíti, még inkább elmérgesíti, és a valószínű győzelmet az egyháznak adja.

Mit tegyen tehát az állam?

Az állam tegye azt, a mit tenne, ha pl. valamely takarékpénztár, melyre millióknak megtakarított vagyona bízott, oly működési kört kezd elfoglalni, mely túlhágja az egyesületi törvény korlátait. Azt tegye az állam, a mit minden egylettel tenni joga vagyon, mely törvényellenesen működik, melyre nézve azonban az egyszerű betiltás ezer meg ezer tagjainak vagyonát tenné tönkre.

Az állam vegye a kath. egyházat teljes és tökéletes gyámsága alá.

Az állam, töltsé be a papi hivatalokat a primástól egész a káplánig. A hivataltól való elmozdítási jogot tartsa fön magának.

Az állam nevelje maga a papokat, csak a kath. theologia azon részére nézve, mely nem ütközik a törvénybe, hagyván a tanároknak teljes szabadságot. Az állam gondoskodjék a fölött, hogy papjai jelesen a történelemből, művelődési történelemből, statistikából, nemzetgazdasázból, bölcselemből alapos és kimerítő s elfogulatlan oktatást nyerjenek. Gondoskodjék, hogy kötelességeiket az állam és emberiség irányában megismerjék, egy szóval, neveljen hazafiakat és embereket.

Az állam határozza meg az egyházvagyon maximumát, minden község, minden egyházmegye stb. számára. A fölösleget fordítsa nevelési vagy egyéb humanitárius czélokra.

Az állam törülje el a cölibátust.

Az állam törüljön el minden zárdát, szerzetet, káptalant, az agg és keresetképtelen tagokat életfogytiglan ellátva, az ifjabbakat legalább évi segélyben részesítve.

Az állam vegye elő a kánonjogot és a bulláriumokat, és vizsgálja elfogulatlanul, mely rendeletek ellenkeznek valóban az állam törvényeivel, minden kétséget kizáró módon. Ezeknek kivételevei természetesen hit és cultus dolgában őrizkedjék minden beavatkozástól. Be azokra nézve, melyeket törvényteleneknek jelentet ki, járjon el kérlelhetlen szigorral. (Természetesen fönmaradván azon jog, bármily egyházi rendelet vagy tan mellett bárkinnek is az egyházon kívül irodalmilag, egyletekben stb. működni és agitálni azon korlátok között, melyeket a sajtó-, szólás- és egyesületi törvények megengednek.)

Bármily ellentmondásnak látszik is ez utóbbi lenni a lelkiismereti szabadságra nézve, mindazonáltal az államnak hozzá való joga teljesen kétségtelen. A lelkiismereti szabadságnak is megvan a maga határa. Ezen határ a törvény. Különben minden büntényt a lelkiismereti szabadság által palástolni lehetne.

Azon kérdésre nézve, vajjon mily közeg által gyakorolja az állam az itten elősorolt jogait, részletesen értekezni, túl haladná ezen kis munka keretét. Legyen szabad csupán annyit megjegyeznünk, hogy ezen jogok gyakorlásának – nem valami felekezeti egyházkormány, – hanem a szó teljes értelmében a felekezetnélküli állam részéről való gyámság jellegét, keilend magán hordani. A mi leginkább az által fog eléretni, ha azon bizottság, hatóság vagy székben, mely által ezen gyámság gyakoroltatik, minden felekezet, a lakosság számaránya szerint képviselve leend.

Az állami gyámságnak vannak tagadhatatlanul nagyszerű árnyoldalai. A főárnyoldal pedig az, hogy a kormánynak egy központosított hatalmat ad kezébe, melylyel módjában van a népek politikai nézeteire hatalmasan befolyjni. Mindazonáltal itt két rősz közöl kell választanunk; válasszuk tehát a kisebb roszat. Tudjuk, hogy a világi kormányok nem zárkozhatnak el a korszellem, a közakarát elől. Bármennyi legyen is alkotmányos kormányformában a doctrinaer liberalismusból, az teljes ellentétben a közkívánattal sokáig nem lehet.

Itt az a kérdés, vajjon túrjön-e a status saját kebelében egy másik statust, mely, a mit amaz nagynehezen fölépít, ismét

leront és megsemmisít, avagy legyen az egyház azzá, a mivé rendeltetve van: a tökélyesbülés és állami jólétnek egyik hatalmas factorává. Ismételve utalunk Anglia, Norvég- és Svédországra, Hollandiára, Dánországra és éjszaki Németországra. Daczára annak, hogy itten az egyházak meglehetősen szigorúan voltak a világi hatalomnak alárendelve, szabadság, jólét és műveltség sokkal inkább virult, mint a déli kath. államokban. Utalunk az egyesült államokra, hol épen a puritán theokratikus-demokratikus államok, azaz, szorosan összefüggő egyházi és világi hatalom érlelte a szabadságot, érlelte a Jankee ismert üzleti éberségét és életrealitását.

Azt is fogják sokan mondani: az egyház reformálja saját maga külső szerkezetét; erre pedig nem kell más. mint hogy az állam szabad kezet engedjen az egyháznak és a reformot legalább ne gátolja.

Én magam sok is másokkal azt hittem, hogy egy kis állami pártfogás és kezdeményezés mellett az egyház önreformja lehetséges. Tapasztalataim azonban teljesen meggyőztek, hogy a kath. egyházban az önreformhoz épenségesen nincs meg a szükséges erő. A tömeg nagyobb részét öntudatlan, az értelmiség, mely hivatva volna az ily mozgalom élén járni, vallási kérdésekre nézve közönyös, frivol és indifferens. Ilyen az állapot, melyet hosszas papi uralom, az állam protectiója, és Eóma szelleme megörökítettek. Csináljanak bármily szabadelvű autonómiát az állam és a liberálisok segélyével, biztosítsák a papok választását a nép számára; adják meg az autonom nemzeti egyháznak azon jogot, a zárdákat és coelibatust eltörölni; ez mind nem változtat a dolgon. A legszabadabb autonómia a kath. egyházban csak az ultramontanok és jezsuiták számára érlelné meg „a termést, csak növelné a jezsuiták és ultramontanok hatalmát.

Ezen teljes meggyőződésemet a jövő eléggé fogja igazolni.

Csakis teljes, szigorú és huzamosb ideig folytatott állami gyámság azon egyetlen szer, mely által a katolikusok saját maguknak vissza fognak adatni.

Valamint azon gyámnokra nézve, kiben a gyámatya azon rögeszmét tudta megszilárdítani, hogy a gyámnok az ő rab-

szolgája, – a szabadság nem lenne más, mint őt a gyámatya uralmának átszolgáltatni, úgy a katolikus egyház szabadsága is csak az eddigi uraiknak hozná az előnyt.

A teljes és szigora állami gyámság az egyetlen, mely a hívekből vallási dolgokban is önálló gondolkodású, vallásukat öntudatosan szerető embereket fog nevelni, papjaikat azon bilincsektől, melyekre nézve hiába volna minden önszabadulási kísérlet, föl tudja szabadítani. Az állami gyámság az egyetlen szer, mely az egyházat a haladás és szabadság ellenségéből a tökélyesbülés factorává tudja átváltoztatni.

XVII.

Mi fog történni Róma és az ultramontánok részéről.

Róma, mint tudjuk, a nyílt hadat már megüzente; az apró csatározást a harczvonal minden pontjain megkezdette. Mindazonáltal nyílt ütközetre még nem került a dolog az államnak „körültekintő” engedékenysége miatt.

Hogy Róma nyugodtan fogná túrni, ha az állam teljesen gyámság alá veszi az egyházat, arról szó sincsen.

Róma fegyverei a következők:

Excommunicálhatja a minisztereket és az egész országgyűlést egy pár hívein kívül. No ezen fegyver, úgyhiszem, nagy mértékben még nem fogja zavarni az illetők kedélyhangulatát. A pápa kiátkozhatja végre az egész országot, az összes papság megtagadhatja működését; nem olvastatnak misék, nem szolgálatnak ki a szentségek, az egyház nem keresztel, nem esket, nem temet senkit, be fogja zárni a templomok ajtóit, azaz, teljes interdictum alá helyezheti az országot, A clérus végre föluszíthatja a népet, botrányokat, csendzavarásokat, forradalmat idézhet elő.

Hogy mit tehet mindezzel szemben az állam, arról azonnal fogunk szólni. Először is csak azt jegyezzük meg, hogy ép úgy az interdictum hossza, mint a botrányok kiterjedése attól függ, vajjon képes lesz-e az ország a lelkeszi hivataltokat hazafias személyekkel betölteni, és vajjon mily idő alatt képes ezt tenni; másodsor azon erőtől, melyet az állam általában kifejtteni tud. Arról is lesz alkalmunk értekezni, vajjon ezen nyílt csatához hasonló állapot rosszabb-e vagy jobb a mostaninál.

Lássuk azonban előbb, mi fog következni, ha az állam Friedberg indítványa szerint jár el, vagy éhez hasonló rendszert követ.

Mi fog történni? – Csak két eset lehetséges.

A mennyiben jól állanak az ultramontánok részvényei, a mennyiben okuk lesz a nép szegénységére, tudatlanságára és bigottságára számolni, a dolog nem kerülne nyílt csatára. Az ultramontánok eltűrnék az államnak fél gyámságát; de kéz alatt annál erélyesebben igyekeznének annak hatását egyéb módon paralysálni. Annál inkább feszítenék meg erejüket, hogy azon clericusok, kiket az állam a philosophia, történelem és nemzetgazdaság hallgatására szorit, más oldalról annál fanatikusabb és ügyesebb harczosaivá neveltessenek a syllabusnak. Az egyház, színleg a liberalismus palástját öltene fel, valószínűleg még arra is elszánná magát, hogy a jezsuitákat szidja. Az ultramontán párt keresne és találna szövetségeseket ép úgy a conservativoknál, mint a szélső balnál, a social-demokratáknál, a hájas spiesbürgereknél, a doctrinaerek, az olcsó idealisták, a liberális filiszterek, az elvben szabadelvűek számos seregénél. A közvélemény ismét megbarátkoznék az ultramontánokkal; minden lelkész maga válnék jezsuitává. Az egyház lassan észrevétlenül nyerne tért; behozná embereit a parlamentekbe, a miniszteri tanácsba, gyakorolná befolyását az esküdtekre, a trónra, szövetkeznék az orthodox protestánsok és zsidókkal, míg végre sikerülne neki, vagy az állami gyámságot teljesen paralysálni, vagy pedig függetlenségét teljesen visszanyerni. Meglehet, hogy az egyház színleg az államnak hagyná elvben a döntő szót, de magának biztosítaná a tényleges hatalmat, mialatt lassankint, de annál biztosabban ismét meglenne a status in statu, és nemcsak ott állanánk, a hol most állunk, hanem ellenkezőleg egy jó darabbal hátra lennénk szorítva, mert újból be lenne bizonyítva, hogy az állam mégis csak tehetetlen az egyházzal szemben.

De tegyük fel azon esetet, hogy az ultramontánoknak még sem sikerülne szénájukat oly jó rendbe hozni. Tegyük fel, hogy az állam, (habár nem is valószínű) folyton résen állana, erélyesen lépne föl, megtagadná a missió civilist mindazokra nézve, kiket a lelkészi hivatalokra érdemeseknek nem

tart, ellenben meghagyná azokat, kiket a püspök elmozdított.. az ellenszegülő püspököt elmozdítaná, nem kímélné a hozzája csatlakozó lelkészeket stb. Mi fogna akkor történni? – Ugyanaz, a mit a teljes gyámság esetében jeleztünk. Az apróbb csatározásokból nyílt ütközet lenne, azaz ismét az *i n t e r d i c t u m*-féle állapot következne be.

Nincsen tehát más választás, mint vagy folytatni a szét-szórt csatározást, a folytonos guerilla-háborút, vagy megviaszkodni becsületesen, nyílt csatában, vagy pedig magát teljesen alárendelni az egyháznak. Ha tehát nem akarjuk magunkat feltétlenül az egyháznak alávetni – az lesz a kérdés: Melyik a két első közül a jobb, melyik a rosszabb állapot? Jobb-e azon állapot, melyet a német „fauler Frieden”-nek nevez – vagy jobb-e a nyílt csata?

A míg az állam nem gyakorolja a teljes gyámságot, az egyház teljesen birtokában van azon, általunk több ízben jelzett számtalan utaknak, eszközöknek és forrásoknak, melyekhez, mint tudjuk, az állam hozzá sem férhet. Az államnak fegyverei gyengék, inpraktikusok; míg ellenkezőleg az egyház fő-fő fegyvereit szabadon használja, a fő positiókat megszállva tartja.

A nyílt csatánál, ép úgy mint a teljes állami gyámságnál, megfordítva áll a dolog. Itt az államnak vannak kitűnő fegyverei; itt az állam a hatalmas, míg az egyház igen kevés fegyverrel rendelkezik. Sőt még ezen fegyverek mennyisége és minősége is csupán az állam akaratától és erélye-tői függ.

Hogy a folytonos ellenségeskedés nem jó, hogy az ily viszony természetellenes, hogy ez az államra, a hazafiságra, valamint magára az egyházra nézve is legeslegkárosabb, hogy alig képzelhetni valami visszásabbat, mintha azon intézmény, mely az emberiség legfőbb céljait előmozdítani van hivatva, az összakarát kifolyásával a legnagyobb ellentétben áll. Ezt sem az ultramontán. sem a liberális párt nem fogja tagadni.

A válságos perczet nem fogjuk elkerülni. A különbség csak az, hogy a győzelem, bár némi erélylyel és erőmegfeszítéssel

jár, most még biztos, m í g t í z, talán öt év múlva kétséges, talán lehetetlenné válik.

Hogy az erélynek kellő óvatossággal keilend párosulva lennie, ez magától értetik. Az államnak gondoskodnia kellene, hogy az elmozdított lelkészek a községekben izgatásokat ne folytassanak. Az államnak gondoskodnia kellene, hogy bizonyos számú papi képességgel bíró egyének a netaláni interdictum alatt legalább ideiglenesen végezzék a legnólkülöhetlenebb papi dolgokat. Az állam gondoskodjék, hogy végső esetben egy lelkész vasárnaponkint két vagy Három községben végezzen istentiszteletet. Ha az sem lenne lehetséges, fog találkozni valamely köztiszteletben álló katolikus egyén, jegyző vagy iskolamester, ki imádkozzék a községgel, világosítsa fel őket a helyzetről, stb. Ha máskép nem, olvasson legalább minden második vagy harmadik hétben valamely pap misét. Az államnak módjában van, óról óra szaporítani azok számát, kik a lelkészi teendőket végezni képesek lesznek, úgy, hogy legfőlebb egy óv alatt minden plébánia, ha máskép nem, legalább ideiglenesen alkalmas egyénekkel betöltve lesz.

A feladat nem könnyű, de mégis biztos, ha t. i. győzni valóban akarunk. Bármikép iparkodjunk is félszeg rendszabályokkal, compromissumokkal biztosítani a békét, a győzelem mindig kétségebb, a feladat mindig nehezebb lesz. Vizsgáljuk rendre, a kibékítő indítványokat – látni fogjuk, hogy azok egytől egyig a félszég átkát hordják magukon. Nem adnak az egyháznak szabadságot, de nem biztosítják az államnak fensőségét sem. Vizsgáljuk a kibékítő indítványokat sorban, látni fogjuk, hogy azok nem egyebek, mint vagy következései a jezsuiták titkos befolyásának, vagy nem egyebek doctrinaer fecsegésnél, gyakorlati értéknélküli filiszter liberalisnausnál. Ha pedig a filiszter már magában nem vonzó alak, úgy a liberális filiszter a legszánandóbb teremtése a Mindenhatónak.

Ha általában valamit tenni akarunk, a praeventiót teljesen elkerülnünk lehetetlen. Még a szabad és tölünk annyira különböző Amerika sem kerülheti el azt – teljesen. Alkalmazzuk azt tehát legalább oly módon, – hogy eljárásunkat siker koronázza.

Bármennyire keresünk, tapogatódzunk és igyekezünk is kiszabadulni azon állapotból, melyben a katolikus egyház és az állam jelenleg vagyon – nincs más út, mint az állami gyámság.

Ez az egyetlen, mely rövid harcz után a békét vissza fogja állítani, ez az egyetlen, mely az egyházat a tökélyesbülés faktorává fogja átváltoztatni, ez az egyetlen, mely meg fogja adni azon talajt, melyen a lelkiismereti szabadság ki fogja fejteni áldásos hatását. Az állami gyámság az egyetlen út, mely a katolikusokat képesekké fogja tenni arra, hogy egyházi ügyeiket az idővel saját magok intézhessék el.

TÁRGYMUTATÓ.

Deák Ferencz figyelmébe ajánlja ezen igénytelen dolgozatot a Szerző.....	5
I. Egy kis bevezetésféle. Kik a liberális jezsuiták, az olcsó idealisták, a doctrinaerek és a szabadelvű filisterek	7
II. Ne bolygassátok az egyházi kérdést.....	4
III. Mily viszonyban állott az egyház az államhoz egész a legújabb időig? Mikor kezdett ezen viszony változni és miért? Mit jelent a szabad egyház	19
IV. A szabad egyház, elvének a katolikus egyházra való alkalmazása teljes logikai képtelenség és pedig ép úgy katolikus mint liberális szempontból véve	32
V. Az állam azon gyámságot, melyet eddig gyakorolt az egyház fölött, nem veheti el egyszerűen magától. Vajjon megfelelő-e az egyház az önállóság feltételeinek?	39
VI. Mit lehet liberális szempontból a szabad egyház védelmére Felhozni.....	41
VII. Mit felelhetünk ezen ellenvetésekre? Lelkiismereti szabadság nem egyetértelmű a szabad egyházzal. A mit az egyház akar. több mind a lelkiismereti-, szólás-, sajtó- és egyesületi szabadság és kívül esik a törvények körén.....	43
VIII. Mit nem szabad megengedni még a legliberálisabb államnak sem?	49
IX. A csupán repressiv rendszer valódi jelentősége	53
X. Voltak-e a szabad egyháznak liberális védői, és kik voltak azok? Nothomb. Montalembert. De la Mennais. Bunsen. J. K. Williams. Roger és Horváth Mihály. Castellar. Gladston. Poroszország. Olaszhon. Schweiz.....	60
XI. A szabad egyház története Belgiumban. Belgium politikai, műveltségi és sociális viszonyai.....	73
XII. A mi az emberiség és egyházra nézve károsnak mutatkozott az állami protectió volt, de nem az állam uralma az egyház fölött	90

XIII. Daczára, hogy protestáns országokban az egyház alá volt rendelve az államnak, szabadság és műveltség ott inkább virágzott, mint katolikus államokban Visszapillantás állam és egyház közt való viszonyra. Egyiptom és a zsidók. Hellas és Kóma. Paraguiai. Lamaismus. Kereszténység kul- turmissiója	98
XIV. Deák Ferencz programja. Éjszakamerika inkább áll con- fessionális alapon, mint a modern jogállam.....	107
XV. Mily úton jutott Amerika jelenlegi rendszeréhez. Nem vagyunk Amerikaiak.....	118
XVI. Dr. Friedberg Emil indítványa. Mit kell ezen indítványra megjegyeznünk.....	129
XVII. Mit tevé legyen az állam	136
XVIII. Mi fog történni Róma és az ultramontánok részéről	147